

FUTURIBLERNE

– *tidsskrift om samfundsforhold*

Februar 2016, Årgang 44. nr. 1-2 • Udgivet af Selskabet for Fremtidsforskning • info@fremtidsforskning.dk

Finanskrisen – det der blev overset eller fortiet:

**Om adfærdskulturer,
pengeskabelse, ugyldige
data og et forestående
paradigmeskifte**

ISSN 0105 3981

Fremtider kan ikke beregnes. Fremtider kan kun vælges.

Redaktionelt forord

DR har netop påbegyndt udsendelsen af en ny TV-dramaserie, 'Bedrag'. Mens disse linjer skrives, har 2 af seriens 10 afsnit allerede været vist. Seriens tema er stærkt beslægtet med meget af det indhold du som læser vil finde i dette nummer af Futuriblerne, men det tematiske og tidsmæssige sammenfald er selvfølgelig en ren tilfældighed.

Fra en kunstnerisk synsvinkel er nedsmeltningen i den finansielle sektor på fortrinlig vis blevet belyst i Fergusons semi-dokumentariske 'Inside Job' og som fabler i Stones 'Money Never Sleeps' og Scorseses 'The Wolf of Wall Street'. DR-serien er en tiltrængt tilføjelse, for den medtager fortrængte eller fortiede aspekter i den finanskrisen, som reelt slet ikke er afsluttet endnu. Mens andre kunstneriske bud har behandlet emnet som et lukket fænomen i en sektorrelateret verden, går manuskriptforfatter Gjervig Grams og DR videre – fra større private virksomheders egne trader afdelinger og helt ned til tyveri af dyre tyske biler til Østeuropa. Beløbenes størrelsesorden og de anvendte handelsobjekter (syntetiske og fysiske) kan være forskellige, men alligevel handler det i bund og grund om det samme: udbredt praksis blandt chanceryttere i deres forhold til hurtige og nemme penge, om bedrag og selvbedrag, om u- og amoral, om grådighed og ansvarsforflygtigelse ...og om forsvindingsnumre, når korthusene vælter. 2 forretningsfolk fra Hugo Boss tøjmiljøet sender deres penge i skattely, 2 arbejdsmænd fra Kansas tøjmiljøet graver deres penge ned i en skov.

En af DR-seriens foreløbige pointer er netop, at denne adfærd ikke er forbeholdt konstruktører, mellemmande, sælgere eller købere i den finansielle skyggebanks sektor. Disse brister i den menneskelige karakter har sin rod i vor kultur og ligger som dybere lag i tilværelsens eksistentielle spørgsmål.

Svarene skal man ikke forvente at finde mange af i økonomisk teori. De svar får man ved at spørge sociologer med historisk, økonomisk og psykologisk indsigt eller økonomer med historisk, sociologisk og psykologisk indsigt. Med denne indgangsvinkel inviterede vi skribenter, der passer til denne profil, til at skrive en artikel til tidsskriftet.

Som historiker lægger **Per H. Hansen** ud med fortællingen om finansielle kriser gennem 150 år – om fællestræk i adfærdsmønstre under henholdsvis regulerede og uregulerede perioder. Økonomi er en statisk og normativ videnskab og besidder ikke den fortælling, der gennem sproget kan give os det beroligende overblik – det historiske perspektiv der i tid, kontekst og kultur former vores virkelighedsopfattelser. Per H. Hansens artikel er skrevet og bør læses som en ambition om at danne helhedsbilleder, hvorfor den passende er placeret forrest.

Med den artikel som ballast stiger læseværdien af artiklen fra sociologen **Ole Bjerg**. Her behandles to temaer, dels begrebet finansialisering, dels midlet penge. Finansialisering er betegnelsen for hvordan den finansielle sektor gennem forgreninger og ekspansion har gjort selve finansieringen til en vare og det med en højere vækstrate og indtjening end realøkonomiens produktion af og handel med varer og tjenesteydelser. Skulle læseren være af den opfattelse, at penge er noget som styres af Nationalbanken og pengeinstitutternes ind- og udlån, kan de godt tro om igen.

Når man vil foretage økonomiske vurderinger af for- og nutid og derfra træffe beslutninger om fremtid, er det af afgørende betydning, at dette hviler på valide og relevante data. **Peter Theisen** påviser, at det gængse beslutningsgrundlag både er stærkt fejlbehæftet, meget mangelfuldt og bevidst og ubevidst misbruges. Dermed åbnes sluserne for dem, som vil sælge en ideologi som økonomi.

Herefter følger 2 artikler fra de personer der i hverdagen arbejder i den bæredygtige økonomi. Den økologiske iværksætter **Ross Jackson** er også økonom og har organisationsformer som speciale. I hans artikel finder man et meget radikalt opgør med den gældende verdensorden. IMF, Verdensbanken og navnlig WTO bør skrottes og en ny struktur af ligesindede og –værdige lande skal bygges op nedefra. Som erstatning oprettes nye fora, hvor alle stater, uanset ideologisk og religiøst ståsted, bevarer retten til at føre egen politik og dyrke egen tro uden nogen form for indblanding, dog med den modydelse at de afgiver suverænitet på vedtagne regler for bæredygtighed og menneskerettigheder.

Geoff Davies er af uddannelse geofysiker, og det er inspiration herfra der har været drivkraften i hans bestræbelser på at skabe en fremtidsøkonomi. Davies er af den opfattelse, at den fremherskende økonomi er kassabel i både undervisning, teori og i praktisk-politisk anvendelse og mener pragmatiske mod-eksempler bør opprioriteres. Indlægget, der i sin holdning har en del lighedspunkter med artiklen fra Ross Jackson, er medtaget fordi det i sin provokerende form tvinger læseren til at revurdere og nytænke egne opfattelser af det bestående.

God læselyst!

Peter L. Theisen, redaktør

Indholdsfortegnelse

	Redaktionelt forord	2
	Forfatteroversigt	4
Per H. Hansen	Finanskriser – et historisk og kulturelt perspektiv.....	5
Ole Bjerg	Hvem laver vores penge?	15
Peter L. Theisen	Skal vi sende det politiske establishment uden for døren?	21
Ross Jackson	Vejen til en bæredygtig verdensorden	32
Geoff Davies	Pluralism is not enough	40

Grafisk design og layout af Hommel Grafik.
Kreative løsninger inden for tryksager og web.
Se mere på www.hommelgrafik.dk

Forfatteroversigt

Bjerg, Ole Lektor på Copenhagen Business School og underviser på FLØK, som er en bachelor- og kandidatuddannelse, der kombinerer filosofi og erhvervsøkonomi. Forfatter til bøgerne *Gode Penge – Et kontant svar på gældskrisen* (2013), *Making Money – the Philosophy of Crisis Capitalism* (2014) og *Parallax of Growth – The Philosophy of Ecology and Economy* (2016). <http://www.olebjerg.dk/sociologen.html>

Davies, Geoff Dr., Senior Fellow i geofysik ved Research School of Earth Sciences, The Australian National University. <http://rses.anu.edu.au/education>

Hansen, Per H. Professor, dr.phil., Department of Management, Politics and Philosophy, Center for Business History, CBS. Har forsket i finansielle kriser og virksomhedskriser. Underviser også om bl.a. kulturel branding og har skrevet bøger om bl.a. dansk møbeldesign. www.cbs.dk/en/staff/phhmp | phh.mpp@cbs.dk

Jackson, Ross Ph.D. i Operations Research fra Case Western University i Ohio. Medstifter og hovedaktionær i økologiske virksomheder som Urtekram og Hanegal samt sponsor for partiet Alternativet. <http://www.ross-jackson.com/rj/about>

Theisen, Peter L. Formand for Selskabet for Fremtidsforskning. Har gennem mere end 4 årtier arbejdet i det private erhvervsliv – fra produkt- og marketingschef til udviklingschef. peter@theisen.dk

Af Per H. Hansen

Finanskriser

– et historisk og kulturelt perspektiv

Den seneste, men næppe sidste, internationale finanskriser begyndte i 2007 og tog til i styrke og omfang i løbet af 2008 for at kulminere med Lehman Brothers sammenbrud i september samme år. De realøkonomiske konsekvenser har været skræmmende, og syv-otte år senere kæmper mange lande fortsat med konsekvenserne både økonomisk og – måske ikke mindst – politisk.

De dramatiske konsekvenser i form af øget arbejdsløshed, faldende investeringer og forbrug samt en stigende politisk, social og kulturel polarisering – for slet ikke tale om mistilliden til det finansielle system – har ført til et stærkt behov for at skabe orden og mening i vores forståelse af, hvad der gik galt.

Derfor har en række lande nedsat kommissioner med den opgave at undersøge finanskrisens årsager og komme med forslag til, hvordan vi kan undgå gentagelser. Herhjemme er Rangvid-rapporten den mest kendte, men også tænkertanken Kraka har givet sit bud på årsagerne, ligesom medierne og en række forskere har bidraget med forskellige perspektiver.¹ Aldrig før har så mange skrevet så meget om finansielle kriser, både herhjemme og internationalt.

Det er der hverken noget overraskende eller nyt i. Da Landmandsbanken brød sammen i 1922 nedsatte Rigsdagen Bankkommissionen, der skulle undersøge årsagerne til krakket, og det samme skete to år senere, da det blev Andelsbankens tur.² Der blev også gennemført en undersøgelse i kølvandet på den ellers relativt beskedne finanskriser i 1990'ernes begyndelse.³ Årsagen ligger lige for; det skyldes finanskrisers potentielt store samfundsmæssige omkostninger. Og naturligvis ønsket om at undgå gentagelser.

Men der er også en anden og mindst lige så vigtig grund. Finanskriser ødelægger ikke bare økonomiske værdier. De reducerer også tilliden og bringer uorden i vores forståelse af, hvordan verden hænger sammen, og hvad der er ret og rimeligt. Det medfører et akut og stærkt behov for igen at skabe orden i vores opfattelse af verden. Som individer og som samfund insisterer vi på en forklaring på noget, der måske dybest set ikke har én entydig og sammenhængende forklaring.

¹ Rangvid, J. (2013). *Den finansielle krise i Danmark – årsager, konsekvenser og læring*. København, Økonomi- og Vækstministeriet og Andersen, T. M., et al. (2014). *Den danske finanskriser – kan det ske igen?* København, Kraka, Finanskrisekommissionen.

² Bankkommissionen (1924). *Beretning om Forholdene i Den Danske Landmandsbank, Hypothek- og Vekselbank m.m. Afgivet af den ved Kgl. Ordre af 21. september 1922 nedsatte Kommission*. København, G.E.C. Gad og Andelsbanken, R. a. (1926). *Beretning til Rigsdagen fra det i henhold til Lov af 8. August 1925 nedsatte Rigsdagsudvalg angaaende Andelsbanken*. København, Rigsdagen.

³ Økonomiministeriet (1995). *Redning af pengeinstitutter*. København, Økonomiministeriet og Økonomiministeriet (1997). *Håndtering af pengeinstituttkriser*. København, Økonomiministeriet.

Forklaringen kommer i stedet, når vi får etableret en troværdig og sammenhængende fortælling, der kan finde – eller konstruere – årsagerne, udpege skurke og helte samt tilvejebringe den morale, der skal give alt det meningsløse mening. Processen handler om det, den amerikanske organisationsforsker Karl Weick kalder ”sense-making”.⁴

Det kan f.eks. ske gennem en fortælling, der understreger, at nok er der begået fejl, men det var isolerede tilfælde, og systemet er derfor grundlæggende sundt. Eller det kan være en modfortælling, som understreger systemets indbyggede ustabilitet og dermed peger i retning af behovet for omfattende reformer. Denne søgen efter en fortælling, der kan skabe orden og retning er en historisk og kulturel proces, som altid følger i kølvandet på større kriser og skandaler.⁵

Det skyldes, at vi orienterer os i samfundet ved at tillægge fænomener betydning, og denne meningsskabelse sker gennem sproget og altså gennem fortællinger. Og den handler naturligvis også om magt, fordi den fortælling, der kommer til at dominere, legitimerer en bestemt forklaring, og dermed får afgørende betydning for, hvilke reformer der kan og skal gennemføres.

Det er imidlertid ikke kun finanskriser, der forstås baglæns gennem etableringen af – ofte konkurrerende – fortællinger. Fortællinger spiller også en vigtig rolle i vores forståelse og skabelse af fremtiden. Fortællinger kobler fortid, nutid og fremtid og påvirker vore forventninger til, hvad der ligger forude. Og når vi handler i forhold til vore forventninger, bidrager vi til at skabe fremtiden.

Det er det stof, finansielle bobler er gjort af. Mens en aktivboble pustes op, understøttes den ofte af en fortælling, der tillægger nye betydninger til fænomener, der ikke er så nye endda. Fortællinger kan skabe optimisme om fremtiden, og det er netop, hvad finansielle bobler handler om.

Finansielle bobler har historisk set antaget forskellige former, har handlet om forskellige spekulationsobjekter – tulipanløg, aktier, ejendomme – og er blevet finansieret på forskellige måder. Men i deres substans er finansielle bobler som regel temmelig ens: gældsfinansierede investeringer i spekulationsobjekter tilsat lemmingeadfærd, som får lov at fortsætte hinsides al fornuft, fordi både dem der låner penge ud, og de der låner dem, tror, at denne gang er anderledes.

Det tyder på, at det er svært at lære af historien, eller i det mindste at denne eventuelle lære er relativt kortvarig. Det er ikke nogen specielt revolutionerende indsigt, hvis man har læst lidt om finansielle krisers historie. Og ikke har glemt det igen, når optimismen, drevet af en ”ny æra” fortælling, på ny tager overhånd.⁶

Netop forestillingen om en ny æra, der unddrager sig almindelige økonomiske begrænsninger, har været et gennemgående træk i oppustningen af aktiebobler forud for større finansielle kriser. Det gælder f.eks. krisen i 1870’erne, Wall Street krakket i oktober 1929, dot.com krakket i 2001 og finanskrisen 2007-09. Konsekvensen af sådanne ny æra fortællinger er, at de skaber gruppetænkning og -adfærd, der får investorer til købe finansielle aktiver i forventningen om fortsatte prisstigninger. Det er samtidig nok også det nærmeste, vi kan komme på en definition af finansielle bobler.

⁴ Weick, K. (1995). *Sensemaking in Organizations*. Thousand Oaks, CA, Sage.

⁵ Safley, T. M. (2009). ”Business Failure and Civil Scandal in Early Modern Europe.” *Business History Review* 83(1): 35-60 og Hansen, P. H. (2012). ”Making sense of financial crisis and scandal: A Danish bank failure in the era of finance capitalism.” *Enterprise & Society* 13(3): 672-706.

⁶ Kindleberger, C. P. and R. Z. Aliber (2011). *Manias, Panics and Crashes. A History of Financial Crises*. New York, Palgrave MacMillan.

Hvis ovenstående har noget for sig, tyder det på, at der kan være brug for at supplere økonomiske forklaringer på finanskriser med historiske og kulturelle. Problemet er blot, at historiske og kulturelle kompetencer kun meget sjældent finder systematisk anvendelse i finanssektoren eller de sagkyndige udvalg og kommissioner, der udpeges til at gøre rede for, hvorfor det mon gik galt igen. Rangvid rapporten peger f.eks. flere gange på "optimisme" som en forklarende faktor i den danske finanskrise, men der gøres ingen forsøg på at forstå, hvad der betingede denne optimisme.

Det er imidlertid interessant, at der i de senere år er fremkommet nye måder at anskue økonomi og finansielle markeder på. Adfærdsøkonomer har f.eks. inddraget psykologiske vinkler på økonomi, mens sociologer, antropologer og historikere har bidraget med kontekstuelle og kulturelle vinkler på finansielle markeder og kriser. Disse tilgange kan ikke erstatte den økonomiske – eller mere præcist de økonomiske – forklaringer, for heller ikke inden for økonomi er der enighed. Så langt fra.

Men det står mere og mere klart, at økonomi som videnskab ikke har formået at forklare finanskrisen på en tilfredsstillende måde. Historiske og kulturelle tilgange til finansielle kriser er derfor helt nødvendige, hvis vi vil forstå, hvor finanskriser kommer fra, og hvad der kan gøres for at undgå dem eller i det mindste reducere deres konsekvenser. I resten af denne artikel vil jeg give et kort overblik over nogle af de tilgange, der kan bidrage til en bedre forståelse af finanskriser end traditionel økonomisk teori kan. Jeg fokuserer på nogle af de faktorer, som efter min opfattelse er markant underbetonede i økonomiske analyser af finanskriser. Disse faktorer er for det første tid og kontekst og for det andet kultur og fortællinger.

Historie: tid og kontekst

Formålet med at bruge begreberne tid og kontekst er først og fremmest at understrege, at alle landes økonomier er historiske, og at de forandrer sig over tid. Mens økonomi er en statisk, generaliserende og ofte normativ videnskab, der leder efter lovmæssigheder eller tendenser, er et historisk fokus anderledes.

Et historisk perspektiv vil i højere grad fokusere på at placere et fænomen som en finanskrise i en konkret historisk kontekst og dermed inden for specifikke institutionelle rammer. Det betyder ikke, at en historisk tilgang ikke interesserer sig for mere generelle tendenser, som f.eks. spørgsmålet, om særlige institutionelle rammer fremmer finansiell ustabilitet, mens andre måske reducerer den. Institutionelle rammer refererer til både formelle og uformelle institutioner – hhv. lovgivning og kultur, normer og værdier eller mere generelt den måde vi ser og forstår verden på. Markeder er altid indlejret i et sæt af institutionelle rammer, som samlet set udgør incitamentsstrukturen og sætter grænser for, hvordan aktører kan handle.⁷

Med et historisk-institutionelt udgangspunkt er det interessant at se på forekomsten af finansielle kriser gennem de seneste godt 150 år. En hurtig kronologi viser, at der lidt afhængig af definitionen har været finansielle kriser i Danmark i 1857, 1875-76, 1885-86, 1907-08, 1920-33, 1990-92 og 2007-09. Tidspunkterne er stort set sammenfaldende med internationale finanskriser, og det der umiddelbart falder mest i øjnene er vel fraværet af finansielle kriser i perioden fra 1945 til 1980'erne.

Det rejser netop spørgsmålet, om nogle historiske, institutionelle rammer fremmer finansiell ustabilitet, mens andre reducerer den? Perioden frem til 1930'erne var præget af økonomisk liberalisme og en globaliseret økonomi kombineret med en række dramatiske omvæltninger under og efter 1. verdenskrig – ikke mindst guldstandardens suspension i 1914 og genindførelse i 1920'erne. På samme måde har tiden siden 1970'ernes stagflationskrise været præget af en

⁷ North, D. C. (2005). "Institutions and the Performance of Economies Over Time." *Handbook of New Institutional Economics*. C. Menard and M. M. Shirley (eds.). Dordrecht: 21-30.

accelererende liberalisering og globalisering af økonomien og finanssektoren. I modsætning hertil var perioden efter 2. verdenskrig og frem til 1980'erne præget af en ganske stram regulering af de finansielle markeder og finanssektoren, og en mere socialt orienteret keynesiansk fortælling, der meget vel kan have bidraget til finansiell stabilitet.

I løbet af 1990'erne og 2000-årene voksede finanssektoren ganske dramatisk både indenlandsk og på tværs af landegrænser, ikke mindst som følge af en omfattende deregulering af sektoren. En række finansielle innovationer muliggjorde dermed en fortsat vækst i den samlede gældsætning. Det samme var tilfældet i tiden frem til ca. 1930, hvor bankernes balancer steg voldsomt. I Danmark endte denne vækst allerede i begyndelsen af 1920'erne med Landmandsbankens og en række andre bankers sammenbrud. I USA fortsatte væksten derimod frem til Wall Street krakket i oktober 1929, som blev fulgt af en række bankkriser i 1930, 1931 og 1933. Tilingen var lidt forskellig, men fænomenet var i bund og grund det samme.

De to mest omfattende internationale finansielle kriser i verdenshistorien forekom i hhv. 1930'erne og i 2007-09, hvor finanssektoren generelt var vokset til at indtage en relativt dominerende position i økonomien. Det er værd at tænke over, om for fri konkurrence i finanssektoren kan bidrage til, at sektoren bliver for stor og magtfuld i forhold til resten af økonomien, og om det bidrager til finansiell ustabilitet.

Både i tiden før 1930 og i løbet af nullerne fremkom der begreber, som pegede i den retning. I 1910 udgav den østrigske, socialistiske økonom Rudolf Hilferding bogen "Das Finanzkapital", hvori han netop argumenterede for, at bankerne var blevet for store og for magtfulde, og dermed var kommet til at dominere industrien og økonomien.⁸ En ikke helt ulig karakteristik kan vi finde i dag i begrebet "finansialisering", som netop dækker over, at finansielle motiver og aktører er blevet stadig mere dominerende gennem de seneste ca. 30 år.⁹

Det siger næsten sig selv, at sådanne historisk-institutionelle tilgange er meget forskellige fra den grundfortælling, der ligger i traditionel økonomisk teori, hvor markederne i hovedsagen er i stand til selv at skabe ligevægt, og hvor et tids- og kontekstuelt perspektiv sjældent spiller nogen rolle. Det var netop denne neo-klassiske økonomisk teori, der dominerede i tiden op til 1930'erne, og vi kan finde en pendant i moderne finansiell teori, der sammen med monetarisme og neo-liberalisme kom til at dominere økonomisk og samfundsmæssig tankegang fra 1970'erne. I moderne finansiell teori er det nok ideen om "efficiente" markeder, der er mest kendt. Teorien går ud på, at aktiepriser altid afspejler al tilgængelig information og at rationelle aktører og dermed aktiekurserne reagerer øjeblikkeligt på ny information på de finansielle markeder. Prisen på aktier afspejler derfor al tilgængelig information og er derfor altid "korrekt".

Med sådan et teoretisk afsæt er det ikke så underligt, at tilhængere af disse teorier ofte mener, at markederne er bedst tjent med at blive overladt til sig selv, og at der slet ikke kan forekomme finansielle bobler. I USA var det ikke mindst den tidligere chef for den amerikanske centralbank, Alan Greenspan, der repræsenterede denne holdning. Greenspan var stærk modstander af regulering af de finansielle markeder, herunder derivater der bidrog til at gøre finanskrisen så alvorlig. Også Lawrence Summers, der var finansminister under Bill Clinton, havde en stærk tro på de finansielle markeds velgørende effekt. I december 1997 udtalte Summers f.eks. til Wall Street Journal, at finansielle markeder ikke bare var olie på den økonomiske velstands hjul, de var hjulene.

⁸ Hilferding, R. (1910). *Das Finanzkapital. Eine Studie über die jüngste Entwicklung des Kapitalismus*. Wien.

⁹ Epstein, G. A., Ed. (2005). *Financialization and the World Economy*. Cheltenham, UK, Edward Elgar; Dore, R. (2008). "Financialization of the Global Economy." *Industrial and Corporate Change* 17(6): 1097-1112 og Hansen, P. H. (2014). "From finance capitalism to financialization: A Cultural and narrative perspective on 150 years of financial history." *Enterprise & Society* 15(4): 605-642.

Greenspan og Summers var bare toppen af isbjerget, men i stedet for at sige, at de tog fejl eller var uforstandige, er det vigtigt at se deres udsagn som udtryk for en specifik ideologi og fortælling, som også – bevidst eller ubevidst – tjente specielle interesser, nemlig finanssektoren. Dermed kan finansielle markeder, og de ideologier der understøtter dem, ikke reduceres til økonomi. De må ses i den specifikke samfundsmæssige kontekst, som førte til, at beslutningstagere kom til at se verden på denne måde. Finansielle markeder er ikke natur- eller Gud-givne. De er historiske og kulturelle konstruktioner, og fortællinger bidrager i høj grad til at legitimere bestemte udlægninger af verden. Det handler om gruppetænkning og ”cultural capture”, hvor politikere og embedsmænd over tid kommer til at forstå finansielle markeder på samme måde som finansverdenen.

En historisk-institutionel tilgang til økonomi og markeder understreger netop, at markeder og deres funktionsmåde altid er indlejret i en konkret kontekst og i bestemte fortællinger, der legitimerer bestemte forhold og gør andre illegitime og utænkelige. I den sammenhæng er det en væsentlig pointe, at nogle historiske perioder og samfund har været mere finansielt ustabile end andre. Det er uløseligt forbundet med ideologi, magt og interesser og i tiden frem til 1930’erne og igen fra 1980’erne og frem til 2007-09 krisen var det i høj grad finanssektoren, der dominerede forståelsen af, hvad der skabte økonomisk velstand.¹⁰

En logisk følge af denne forståelse er, at vi ikke kan forstå finanskrisen 2007-09, hvis vi ser den som et isoleret, ahistorisk fænomen og gennem en teoretisk linse, der primært er præget af økonomisk teori. Som alle andre teorier, fokuserer økonomi på nogle aspekter af virkeligheden, mens den overser andre. Den gør noget synligt og noget andet usynligt. Det har i ret høj grad været tilfældet med de fleste hvis ikke alle undersøgelser af finanskrisen i Danmark og internationalt.

Det som gøres usynligt, er det forhold at økonomi – teori såvel som virkelighed – også er kulturelt funderet. Som nævnt er der i de senere år opstået en række nye tilgange til forståelsen af finansielle markeder, som i forskellig grad råder bod på dette problem. Det drejer sig blandt andet om ”behavioral finance” eller adfærdsøkonomi, men også om sociologiske og kulturelle tilgange. Disse tilgange passer langt bedre til en historisk-institutionel forståelse og bidrager med nye perspektiver til forståelsen af finanskriser og finansielle markeder mere generelt. Én måde at forstå disse tilgange på er at se på kultur og fortællinger.

Kultur og fortællinger

Jeg har allerede berørt kultur og fortællingers rolle. Formålet med det følgende afsnit er kort at uddybe nogle væsentlige elementer i deres rolle i finansielle kriser. Det siger måske sig selv, at både det ovenstående og det følgende bygger på en bestemt – konstruktivistisk – videnskabsteoretisk position. Ud fra denne tilgang kan ingen videnskabelig position – især ikke inden for samfundsvidenskab og humaniora – gøre krav på en privilegeret og objektiv position eller en særlig adgang til at forstå verden. Men den kan indgå i en løbende konversation med andre tilgange og forståelser af den sociale virkelighed.

Vi forstår verden gennem sprog og fortællinger, som tillægger betydning og skaber orden i vores forståelse af verden. Disse fortællinger er kulturelt bestemte og bidrager samtidig konstant til at genskabe kulturen som den linse, vi kategoriserer og ser verden igennem. Det betyder også, at to personer, der modtager den samme information kan forstå den forskelligt og derfor træffe forskellige beslutninger og handle forskelligt på den baggrund. Kultur kan altså ses som en linse, der kategoriserer verden på en bestemt måde og tillægger bestemte betydninger til denne verden, der altså ikke er objektiv og umiddelbart tilgængelig for forståelse.¹¹

¹⁰ Hansen, P. H. (2014). ”From finance capitalism to financialization: A Cultural and narrative perspective on 150 years of financial history.” *Enterprise & Society* 15(4): 605-642.

¹¹ Hansen, P. H. (2012). ”Business History: A Cultural and Narrative Approach.” *Business History Review* 86(4): 693-717.

Det er en væsentlig erkendelse ikke bare i adfærdsøkonomi men også i sociologi og antropologi, hvor den måske til gengæld ikke er så ny eller overraskende som i økonomisk teori. Det er ikke fordi, der ikke har været kritiske røster om økonomisk teori i årevis. Allerede i 1921 skrev den danske vekselerer Alfred Horwitz f.eks. i en avisartikel, at der var brug for "en psykologisk økonomi ... hvor menneskene indgik i behandlingen af stoffet ikke som ideelle fantomer, men således som naturen en gang har skabt dem, med deres gode og dårlige sider, deres fejl og fortrin, deres følelser og impulser." ¹²

Indlægget blev udgivet i bogen "Minutmillionærer" fra 1923, men det gjorde åbenbart ikke større indtryk på den økonomiske profession, der i efterkrigstiden tværtimod i stigende grad bevægede sig i retning af en matematisk begrundet økonomisk teori, der kun levnedde ringe plads til menneskelig dårskab og kultur. Det var først med psykologerne Amos Tversky og Daniel Kahnemann's banebrydende arbejde med økonomisk psykologi, at der begyndte at ske noget med den såkaldte "behavioral finance" tankegang, og det er først efter finanskrisen, at det for alvor er gået op for mainstream økonomisk og finansiell teori, at der er brug for den psykologiske økonomi, som Horwitz havde efterlyst næsten 90 år tidligere. ¹³

I mellemtiden var sociologer, antropologer og andre fagligheder begyndt at kaste blikket mod de finansielle markeds virkemåde, og her blev blikket for alvor bredt ud og "alt andet lige" tankegangen sat på porten. Udgangspunktet for disse tilgange er ikke økonomisk teori og forestillingen om, at teorien beskriver verden, som den er. I stedet har sociologer som Mitchel Abolafia, Donald MacKenzie og Neil Fligstein, literaten Mary Poovey, politologen Gautam Mukunda og antropologen Karen Ho understreget, hvordan markeder og deres virkemåde er socialt og kulturelt konstrueret gennem sprog og handlinger, som igen afspejler et grundlæggende verdenssyn og ideologi.

MacKenzie har f.eks. i bogen "An engine not a camera. How financial models shape markets" fra 2006 vist, hvordan finansøkonomernes avancerede matematiske modeller ofte er "performative". Modellerne er ikke "kameraer" der viser virkeligheden, som den er. I stedet er de "maskiner", der bidrager til at skabe denne virkelighed, altså at de modeller finansielle virksomheder anvender ikke bare afspejler men ændrer måden, de finansielle markeder fungerer på. ¹⁴

Denne "performativitet" trækker Karen Ho et stykke videre i bogen "Liquidated. An ethnography of Wall Street" fra 2009. Ifølge Ho er det Wall Street's ideologi og praksis, hvor handlen er det evige omdrejningspunkt understøttet af en fortælling om shareholder value og markedet som det afgørende, der skaber den "boom and bust" kultur, som er kommet til at præge de finansielle markeder. Karen Ho argumenterer på samme måde som Gautam Mukunda fra Harvard Business School for, at Wall Street har vokset sig stor og magtfuld, at analytikere og tradere er blevet så magtfulde, at de har fået børsnoterede selskaber i det meste af – hvis ikke hele – verden til at fokusere på aktieprisen og kun aktieprisen. ¹⁵

Som Ho, understreger Mukunda, at den udvikling er problematisk for både virksomheder og deres ansatte, og at den også drejer sig om magt. Begge argumenterer, at det ikke er den direkte økonomiske magt, der er den vigtigste. "Real power", skriver Mukunda i en artikel i Harvard Business Review fra Juni 2014, "comes not from forcing people to do what you want, but from changing the way people think, so that they want to do what you want."

¹² Horwitz, A. (1923). *Minut-Millionærer. Økonomiske tidsskildringer fra Krigs- og Efterkrigsårene*. København, Levin & Munksgaard.

¹³ Kahneman, D. (2011). *Thinking, Fast and Slow*. New York, Farrar, Straus and Giroux og Shiller, R. J. (2015). *Irrational Exuberance. Revised and Expanded Third Edition*. Princeton, Princeton University Press.

¹⁴ Mackenzie, D. (2008). *An Engine, Not a Camera: How Financial Models Shape Markets*, MIT Press.

¹⁵ Ho, K. (2009). *Liquidated. An Ethnography of Wall Street*. Durham, Duke University Press, og Mukunda, G. (2014). "The Price of Wall Street's Power." *Harvard Business Review* June: 70-78.

Det er gruppetænkning baseret på "cultural capture", som jeg også har nævnt ovenfor, og det er præcis derfor kulturelle tilgange er vigtige i forståelsen af finansielle markeders virkemåde, og af hvor finansielle kriser kommer fra. Som tidligere nævnt kan disse tilgange ikke erstatte økonomisk analyse og teori, men de kan tilføje et uundværligt supplement, uden hvilket vi ikke kan forstå finansielle kriser.

Implikationen er, at den finanskrisefri periode fra 1945 til ca. 1980 ikke kun kan forklares ved hjælp af økonomiske forhold og formelle institutioner som regulering. Det er også nødvendigt at se på, hvordan et kulturelt skift har forandret den måde vi ser og forstår verden på. I Ho's og Mukunda's perspektiv er kortsigtet shareholder value tankegang og finansialisering ikke uundgåelige eller naturlige men menneske- og altså kulturskabte fænomener. Det har ført til et stadig større fokus på finansielle praksisser, hvis samfundsmæssige værdi ofte er diskutabel.

Igen er sammenligningen med tiden før 1930 illustrativ. Alfred Horwitz skrev i 1916 om fænomenet "Minutmillionærer", at "rent galt bliver det ... når en aktie opfattes som en spillebon ... Når forretninger på Børsen gøres i blinde, og når man udelukkende køber for snarest muligt igen til en højere pris at sælge til andre ... så er det ikke mere børsforretning, men hasardspil ..." To år senere, mens aktieboblen på Børsen fortsatte, skrev Horwitz, at "Børsen en gang var og aldrig burde være blevet andet end handelslivets centrum, pengemarkedets hjertekammer, hvis pulsslag satte erhvervslivets organisme i gang. ... Denne hang til at tjene så meget som muligt i den kortest tænkelige tid og helst uden at bestille noget, er det, som har skabt den betegnelse, der står over disse linier [minut-millionærer]." Horwitz var en erfaren observatør af datidens finansielle markeder, og han vidste udmærket, at boblen ville få en ende, selv om ingen ville høre på ham. Massesuggestionen, som han kaldte det, kunne ikke vare evigt, og når tilliden fik sig "et knæk – ja, så véd vi også alle sammen med sikkerhed, at det ramler sammen. Men hvad ingen véd, er, om han eller hun til den tid har fået realiseret, thi selv om hver og én tror på at have heldet med sig, må der dog nødvendigvis blive nogle tilbage – og vé de stakler."

Det er gruppetænkning og lemmingeadfærd i praksis. Robert Shiller, som modtog Nobelprisen i økonomi i 2013 for sit bidrag til adfærdøkonomisk forskning, har kaldt det en "social epidemi", hvilket understreger, at der er tale om en kollektiv, social eller kulturel proces, når bobler pustes op.¹⁶ I nutidens finansialiserede samfund følger vi alle aktiekurserne gennem de daglige kurslister og aktienyheder i de trykte og elektroniske medier som f.eks. Radio24syv's daglige program "Millionærklubben".

Den udvikling er ikke kun en økonomisk forandring, men nok så meget en kulturel forandring. Det er et resultat af et fuldstændigt skift i den grundlæggende fortælling om samfundet fra en socialstat eller et velfærdssamfund, om man vil, til en globaliseret og finansialiseret konkurrencestat. I dag kan vi alle day-trade døgnet rundt og vi skal selv forvalte vores pensionformue eller i det mindste tage stilling til, om vi ønsker den investeret i aktier, obligationer, råvarer, ETF'er, og om vi vil spekulere i prisstigninger eller prisfald på markederne, og om vi ønsker aktiv eller passiv forvaltning. I dag kan vi ikke unddrage os markedet, og hvis vi alligevel forsøger, er det vores egen skyld, hvis vi bliver kørt bag af vognen. Vi er ikke længere borgere men reduceret til forbrugere og investorer.

En beklagelig men tæt forbundet sideeffekt af hele dette skift er den stærkt stigende indflydelse store, internationale finansielle institutioner og ikke mindst deres handelsafdelinger har fået. Siden finanskrisen har en række af de største internationale banker, ingen nævnt, ingen glemt, måttet betale milliardbøder for suspekte finansielle aktiviteter som manipulation med Libor renten og valutakurser, skatteunddragelse og manipulation af råvarepriser og meget andet.

¹⁶ Shiller, R. J. (2011). *The Sickness Beneath the Slump*. *New York Times*, June 11, 2011.

I sin "presidential address" til "The American Finance Association" i 2014, viste professor Luigi Zingales over otte sider en tabel over de bøger internationale banker har måttet betale til amerikanske myndigheder fra 2012 til 2014. Det samlede beløb var 138 milliarder USD, og Zingales fremhævede, at "I fear that in the financial sector fraud has become a feature and not a bug".¹⁷ Altså er der ikke tale om en enlig svale, men om en generel tendens. Det handler om kultur, både i den enkelte organization og mere overordnet i samfundet. Som Financial Times' reklameslogan siden 2007 lyder: "We live in Financial Times".

Det er da heller ikke tilfældigt, at G30 gruppen og præsidenten for New York Federal Reserve Bank, William Dudley, blandt mange andre har understreget nødvendigheden af et kulturskifte i de store internationale bankers handelsafdelinger, hvor decideret gadedrengeadfærd synes at være reglen mere end undtagelsen.¹⁸

Selv om en fornyelse af organisationskulturen i storbankerne bestemt bør hilses velkommen, er det imidlertid vigtigt at slå fast, der er brug for en langt mere omfattende kulturel forandring i samfundet, hvis vi skal gøre os håb om at undgå flere finanskriser. Det er den store fortælling om de finansielle markeders overlegenhed og aktieprisernes og shareholder value tankegangens dominans, der trænger til at blive modificeret. Det handler også om interesser og magt og om de institutionelle rammer, som bestemt ikke er lette at forandre.

Der er et sidste perspektiv, som er direkte relateret til Karen Ho's og Gautam Mukundas pointer. Det handler om, at det ikke kun er finanssektoren, der bliver ramt af finansialisering; det er også ikke-finansielle virksomheder og borgere. Især de børsnoterede virksomheder bliver direkte påvirket, fordi de ligger under for analytikere og investorers pres for afkast.

Det fører til såkaldt omvendte overtagelser (reverse takeovers), som f.eks. den nylige mellem Pfizer og Allergan, hvis fornemste formål synes at være at undgå at betale selskabsskat i USA. Det fører til, at virksomhederne i stedet for at investere i fremtiden udbetaler høje udbytter og køber aktier tilbage. Det fører til udflytning af arbejdspladser til billigste produktionssted. Det fører til en lang række samfundsmæssige problemer, samtidig med at skattebetaling italesættes som en omkostning snarere end et bidrag til fællesskabet uden hvilket et samfund ophører med at være samfund.

Hvad løsningen er, er straks sværere at sige, fordi den enkelte virksomhed ikke har andet valg end at følge med de andre lemminger mod bunden. Fri konkurrence er ikke altid et gode. Den nu afdøde finansieringsprofessor Jack Revell fastslog i en artikel fra 1986, at fri konkurrence i banksektoren fører til finansielle kriser, fordi øget risikotagning fører til højere afkast, mens det går godt. Når konjunkturerne vender, er konsekvensen desværre finansielle kriser, som rammer resten af samfundet.¹⁹ I den seneste krise er ikke så få banker blevet "bailed out" af deres respektive stater. De sidder til gengæld tilbage med massive underskud på statsbudgettet. Gevinsterne er blevet privatiseret, men tabene bliver socialiseret.

For nu at undgå misforståelser og slå det fast én gang for alle: Kapitalistiske markedsøkonomier i alle deres afskygninger har været og er helt afgørende for skabelsen af økonomisk udvikling og velstand. Kapitalismen har givet millioner af mennesker stadig bedre levevilkår, men to gange (mindst) i de seneste 200 år er kapitalismen også kørt

¹⁷ Zingales, L. (2015). "Presidential Address: Does Finance Benefit Society?" *The Journal of Finance* LXX(4): 1327-1363.

¹⁸ Dudley, W. C. (2014) "Enhancing financial stability by improving culture in the financial services industry", New York Federal Reserve Bank, October 14 (<https://www.newyorkfed.org/newsevents/speeches/2014/dud141020a.html>) og Group of Thirty, (2015). *Banking conduct and culture. A Call for Sustained and Comprehensive Reform*. Washington D.C., Group of Thirty (http://group30.org/rpt_67.shtml).

¹⁹ Revell, J. (1986). "The Complementary Nature of Competition and Regulation in the Financial Sector." *UK Banking Supervision. Evolution, Practice and Issues*. E. P. M. Gardener (ed.). London, Allen & Unwin: 161-181.

afgørende af sporet og begge gange har finanssektoren spillet en hovedrolle. Det er interessant, for nu at sige det mildt, at den største udjævning af formuer og indkomster skete i perioden 1945 til ca. 1980, hvor der ingen finansielle kriser var, mens den økonomiske ulighed har været størst i de to perioder, der kulminerede med de to hidtil værste finansielle kriser nogensinde.²⁰

Finanssektoren er helt nødvendig for at kapitalismen kan skabe vækst og velstand. Men erfaringen fra mellemkrigstiden og fra finanskrisen 2007-09 viser, at hvis finanssektoren bliver for stor og magtfuld i forhold til resten af økonomien, risikerer vi at prisen er finansiell ustabilitet med de alvorlige økonomiske, sociale og politiske problemer, det kan føre med sig.

Et historisk og kulturelt blik på det 20. århundredes finansielle markeder peger i retning af, at finansiell ustabilitet følger i kølvandet på fortællinger, der idylliserer markedernes evne til at balancere sig selv. Måske er der brug for et skift til en mere afbalanceret fortælling om, at for uhæmmede markeder kan føre til ustabilitet.

Det er i høj grad en grundlæggende forandring i de institutionelle rammer, inklusive en kulturel forandring, der er brug for. Depressionen i 1930'erne banede vejen for en sådan forandring ikke mindst i kraft af John Maynard Keynes banebrydende teorier og en politisk forståelse af, at det var nødvendigt at skabe et bedre samfund med fuld beskæftigelse. Det gav mulighed for både en kraftig økonomisk vækst og et mere afbalanceret forhold mellem stat og marked i efterkrigstiden.

I det umiddelbare kølvand på finanskrisen 2007-09, så det ud til, at der også denne gang ville være mulighed for omfattende forandringer, men to ting kom i vejen.

For det første havde centralbanker og stater heldigvis lært noget af depressionen, og deres svar på finanskrisen formåede derfor at afværge en ny depression. Det betød imidlertid også, at krisen aldrig blev så dyb som under depressionen, og som Barry Eichengreen gør klart i sin nyeste bog "Hall of Mirrors", betød det, at den magtforskydning der var nødvendig forudsætning for grundlæggende reformer udeblev.²¹

Oveni det kom så den europæiske gældskrise i 2010. Selv om mange landes budgetproblemer var en direkte følge af massiv støtte til kriseramte banker, satte gældskrisen en effektiv stopper for enhver tanke om en aktiv statslig rolle i bekæmpelsen af den økonomiske krise, der fulgte i kølvandet på finanskrisen. I stedet blev den såkaldte "austerity"-politik det nye mantra, og i mange lande er middelklassen, og dem der er dårligere stillet, kommet under stadig stigende pres.²²

Den dominerende fortælling blev altså udskiftet efter 1930'ernes depression, mens det ikke skete efter finanskrisen i 2007-09. Hvornår der opstår en mulighed for sådan en forandring er ikke til at sige, men det er et godt gæt, at det kommer til at vare indtil den næste omfattende finansielle og økonomiske krise rammer.

²⁰ Piketty, T. (2014). *Capital in the 21st century*. Cambridge, MA, The Belknap Press of Harvard University Press og Hansen, P. H. (2014). "Review Essay: Thomas Piketty, *Capital in the twenty-first century*." *Business History Review* 88(3).

²¹ Eichengreen, Barry, (2015) *Hall of Mirrors. The Great Depression, the Great Recession and the uses – and misuses – of history*. Oxford, Oxford University Press og Hansen, Per H., "Review essay: Barry Eichengreen, *Hall of mirrors. The Great Depression, the Great Recession and the uses – and misuses – of history*. Oxford University Press, 2015." *Business History Review*, vol. 89, no. 3, 2015, pp. 557-569.

²² Blyth, Mark, (2013) *Austerity. The history of a dangerous idea*. Oxford. Oxford University Press

Per H. Hansen

Professor, dr.phil., Department of Management, Politics and Philosophy, Center for Business History, CBS

Noter

Denne korte artikel bygger navnlig på mine tre artikler og en større anmeldelse:

Hansen, Per H., "Making Sense of Financial Crisis and Scandal. A Danish Bank Failure in the Era of Finance Capitalism." *Enterprise & Society*, 2012, vol 13, no. 4, 672-706

Hansen, Per. H. "Business History: A Cultural and Narrative Approach." *Business History Review*, 2012, 86(4): 693-717.

Hansen, Per H., "From Finance Capitalism to Financialization: A Cultural and narrative perspective on 150 years of financial history", *Enterprise & Society*, vol. 15, no. 4, 2014, pp. 605-42

Hansen, Per H., "Review essay: Barry Eichengreen, *Hall of mirrors. The Great Depression, the Great Recession and the uses - and misuses - of history*. Oxford University Press, 2015." *Business History Review*, vol. 89, no. 3, 2015, pp. 557-569.

Hvem laver vores penge?

Økonomi og politik i en krisetid

Lad os begynde med den gamle historie om politibetjenten, der en sen aften får øje på en beruset mand under en gadelampe. Manden går og kigger ned i rendestenen, som om han leder efter noget. Betjenten spørger, hvad manden har mistet. Manden forklarer, at han har mistet sine nøgler, og betjenten slutter sig til ham for at hjælpe med at lede. Efter flere minutters forgæves søgen spørger betjenten den fulde mand, om han er sikker på, at det nu også var her, i rendestenen, at han mistede sine nøgler. "Nej", svarer manden selvfølgelig: "Jeg tabte dem henne ved døren, men der er ikke noget lys."

Historien her kan tjene som en analogi for den måde, vi i Europa og USA har håndteret den finansielle krise. Alene ved det forhold, at vi umiddelbart efter krisens udbrud navngav den som en 'finansiell' krise, fik vi snævrede vores diagnose af problemet ind og dermed også vores horisont for at udtænke mulige løsninger. Regeringernes og nationalbankernes forsøg på at løse krisen gennem Quantitative Easing og strengere bankregulering adresserer ikke problemernes rod. Det, vi står overfor i dag, er ikke blot en finansiell krise, men simpelthen en pengekrise. I stedet for at stille spørgsmålet: "Hvordan cirkulerer penge rundt på de finansielle markeder?" bør vi derfor i stedet spørge: "Hvor kommer penge fra?" "Hvem laver vores penge?" Og, "hvordan kommer de ind i økonomien?" Men ligesom det er ubelejligt for den berusede mand at lede efter nøglerne foran hoveddøren, ligeledes er det ubelejligt at se den nuværende krise som forårsaget af selve pengeskabelsen, fordi det tvinger os til at stille nogle grundlæggende spørgsmålstegn ved det nuværende pengesystem. Sådanne spørgsmål kan endvidere bringe det politiske system på kollisionskurs med stærke etablerede interesser i samfundet.

Hvordan skabes penge?

Hvis vi forestiller os, at kontante sedler og mønter var den eneste form for betalingsmidler i økonomien, så måtte en bank nødvendigvis ligge inde med pengene i forvejen, inden den kunne låne dem ud til kunderne. Men det er jo som bekendt langt fra sådan at vores bank- og pengesystem ser ud i dag. I løbet af de seneste 2-3 årtier er vores økonomi i stigende grad blevet digitaliseret. Almindeligvis anses denne udvikling blot for at være et spørgsmål om øget effektivitet og bekvemmelighed for både banker og kunder. Den indebærer imidlertid en radikal forandring i den måde, som penge overhovedet skabes og sendes ind i økonomien på. Mens fysiske penge og sedler stadig bliver produceret af Danmarks Nationalbank, så skabes elektroniske penge i de private banker, og de sendes ud i økonomien, når der udstedes lån til kunderne. Det foregår på følgende måde:

Når der udstedes et nyt lån på f.eks. 100.000 kroner, gennemføres to operationer i banken. På den ene side underskriver kunden en kontrakt, der fastsætter, at han/hun skylder banken 100.000 kroner. På den anden side opskriver banken kundens konto i banken med 100.000 kroner, hvilket altså betyder, at banken nu også skylder kunden 100.000 kroner. Da kredit i banken i dag er det samme som penge, har banken netop forøget den samlede penge-

mængde med 100.000 kroner. Private banker er ganske vist underlagt forskellige lovmæssige såvel som praktiske restriktioner, der betyder, at de skal ligge inde med visse reserver i form af kontanter, indeståender i Nationalbanken eller andre former for likvide aktiver. Disse penge bl.a. er nødvendige, når en kunde kommer for at få sit indestående udbetalt i kontanter, eller når banken skal overføre penge til andre banker. De kontante penge udgør imidlertid kun en meget lille del af den samlede mængde penge i omløb. I dag består under 5 procent af den samlede pengemængde i Danmark af kontante penge mens de resterende 95 procent er elektroniske penge, der er skabt af de private banker.

Denne situation er kulminationen på en gradvis privatisering af pengeskabelsen, som er taget til i løbet af de seneste 3-4 årtier. Mens privatisering af offentlig infrastruktur såsom telekommunikation, offentlig transport, energi, sundhedsydelser og uddannelse har været genstand for stor diskussion i både medier og Folketing, er privatiseringen af pengeskabelsen gået nærmest ubemærket hen. Hvis der nogensinde havde været en folkeafstemning om, hvorvidt vi skulle flytte skabelsen af penge fra Nationalbanken til de private banker, er det tvivlsomt, om forslaget havde vundet stor tilslutning. Der er ikke desto mindre tale om en udvikling med store økonomiske og politiske konsekvenser. Lad os se på nogle af disse:

1) Private banker skaber indlån, når de skaber udlån. I mindre tekniske termer betyder det, at private banker skaber penge, når de skaber gæld. Eftersom kundernes gæld til bankerne typisk har en højere rentesats end bankernes gæld til kunderne, er der en tendens til, at den samlede gæld øges hurtigere end pengemængden. Dette skaber en ond cirkel, hvor behovet for at tilbagebetale hovedstol og renter på gæld kræver mere pengeskabelse, hvilket atter skaber mere gæld, flere renter, flere penge, etc. Det er derfor, at den typiske løsning på den nuværende krise, som vores politikere kan pege på, er, at vi alle sammen gældsætter os endnu mere, så der kan skabes flere nye penge. I dag er vores økonomi imidlertid ikke bare karakteriseret af rekordhøj gæld men også rekordlave renter. Det er et symptom på, at systemet er ved at nå sin grænse.

2) Bankernes villighed til at udstede kredit og derved skabe nye penge i økonomien er i sig selv en funktion af processer i økonomien. Når det går godt i økonomien med faldende arbejdsløshed og stigende bolig- og aktiepriser, udsteder bankerne mere kredit. Disse nye penge flyder så ind på bolig- og aktiemarkedene, hvor de bidrager til inflation i priserne på boliger og aktier, hvorved der skabes bobler. Når boblerne så imidlertid begynder at springe, fordi nogle låntagere ikke kan betale deres gæld tilbage og derfor sælger ud af deres aktiver, så ændrer bankerne kurs og holder igen med udstedelsen af ny kredit, samtidig med at de forsøger at trække den kredit tilbage, som de allerede har udstedt. Dette skaber så deflation på markederne og skubber yderligere til den økonomiske tilbagegang. Bankernes procykliske adfærd skaber således en ustabil økonomi, der konstant bevæger sig mellem 'boom and bust'. Det er svært at bebrejde bankerne denne adfærd, da de jo blot opererer indenfor de givne rammer. Vi bør dog spørge os selv, om det er fornuftigt at lade private aktieselskaber varetage en så vital funktion for økonomien som pengeskabelse.

3) Bankerne foretrækker at låne mod garanti i form af fast ejendom eller finansielle aktiver. Dette betyder at størstedelen af de penge, der bliver skabt af bankerne, ikke bliver brugt på investeringer i nye produktive foretagender, men derimod til at købe allerede eksisterende aktiver. Kun ca. 10 procent af bankernes samlede udlån er lån til produktive virksomheder, mens ca. 80 procent er lån til fast ejendom. Ser man kun på andelen af nye lån, er tendensen endnu mere markant. Det er en væsentlig årsag til, at vi i dag ser en ny stigning i huspriserne, mens de produktive dele af økonomien stadig befinder sig i recession. Det gælder særligt de små og mellemstore virksomheder, der ikke har adgang til aktiemarkedene som kilde til finansiering. Visse virksomheder er dog i stand til at styre udenom denne kreditklemme ved at finansiere sig selv gennem lån i fast ejendom.

Klassekampen mellem skyldnere og kreditorer

Fraværet af en kritisk diskussion omkring pengeskabelse er ikke blot en økonomisk men også en politisk fejltagelse. Vi lever i en økonomi, som bliver mere og mere 'finansialiseret'. Det betyder, at den finansielle del af økonomien gradvist har løsrevet sig fra den produktive del af økonomien og nærmest følger sine egne iboende lovmæssigheder. Indenfor det politiske system kan vi spore en tilsvarende udvikling. Der sker her en afkobling af den institutionaliserede politik, som udøves i de etablerede partier, Folketinget og de etablerede medier, fra den 'populære' (i ordets oprindelige betydning) politik, som er de ting, der optager og bekymrer den brede befolkning. Årsagen til dette politiske misforhold er ikke, som det nogle gange antydes, at borgerne ikke er interesseret i politik. Tværtimod er der en pulserende politisk aktivitet og mobilisering i vores samfund, som vi ikke har set siden engang i 1970'erne. Alligevel lader det til, at hverken partier eller politikere er i stand til at udnytte denne politiske understrøm i vores samfund. Det er fristende at drage den konklusion, at politikerne muligvis er uvidende eller ligefrem onde. Uden at udelukke muligheden for, at der eksisterer elementer af uvidenhed og ondskab i mainstream politik, er det imidlertid muligt at pege på en mere general forklaring, hvis vi ser nærmere på selve den måde, hvorpå den moderne politiske kamp er struktureret.

Den herskende opdeling af de politiske partier i henholdsvis en højre- og en venstrefløj er anakronistisk i forhold til de reelle konflikter, der lige nu splitter de vestlige samfund. Det er den egentlige forklaring på, at flere og flere mennesker i stigende grad føler sig fremmedgjorte overfor deres repræsentanter i regeringen. Opdelingen mellem Socialdemokrater og borgerlige i Danmark, Labour og Conservative i England, SPD og CDU i Tyskland og til dels skellet mellem Demokraterne og Republikanerne i USA er grundlæggende formet af de modstridende klasseinteresser i det nittende- og tyvende århundredes industrielle kapitalisme: På den ene side arbejderne og på den ene side og kapital- og jordejere. Som vi kender det fra Marx's klassiske analyse er kapitalisterne dem, som ejer og kontrollerer produktionsmidlerne, mens arbejderne er dem, som lever af at sælge deres arbejdskraft. Problemet er, at vi ikke længere lever i den industrielle men derimod i den finansielle kapitalismes tidsalder. Dette skift har skabt nye konflikter og klasseoppositioner, der ikke kan komme til udtryk i den traditionelle modsætning mellem højre og venstre.

Den traditionelle venstrefløj i Danmark og mange andre vestlige lande har i de senere år sat deres lid til, at en omstilling fra industriel kapitalisme til såkaldt post-industriel vidensøkonomi i sig selv ville kunne løse den traditionelle arbejderklassens problemer. Gennem massive satsninger på forskning og uddannelse kan vi angiveligt styrke vores konkurrenceevne på det globale marked og derved bevare det økonomiske fundament for velfærdsstaten. I stedet for beskidt, kedeligt og dårligt betalt arbejde i den industrielle sektor, kan den traditionelle arbejderklasse – eller i det mindste deres børn – finde beskæftigelse som højt betalte, selvrealiserende vidensarbejdere. Og den del af arbejderklassen som er blevet for gamle til denne omstilling, kan i stedet træde tilbage på efterløn. Denne vision for samfundet beror på en forestilling om, at kapitalismen i sig selv vil være i stand til at løse klassemod-sætningerne i samfundet.

Efter krisen har vi imidlertid set, at det ikke blot er ufaglærte og lavtuddannede, der rammes af arbejdsløshed. De senere års arbejdsløshed blandt akademikere kunne tyde på, at selv de videnskønomiske træer ikke vokser ind i himlen. Problemet med venstrefløjens økonomiske analyse er, at den ikke tager højde for den førnævnte finansialisering af økonomien. Det er muligt, at der i samfundets produktionsform er sket en transformation fra industrielt, maskinelt arbejde til post-industriel vidensarbejde, men samtidig er hele pengesystemet blevet underlagt en global finanskapitalisme. I dag er penge ikke længere blot et medium for produktion og udveksling af varer indenfor det kapitalistiske samfund. Selve produktionen af penge er det centrale omdrejningspunkt for akkumulation, udbytning og omfordeling af ressourcer i samfundet. Vi lever således i den finansielle kapitalismes tidsalder

I den finansielle kapitalisme findes den grundlæggende klasse modsætning ikke længere mellem arbejder og kapitalist men mellem kreditor og skyldner. I den traditionelle analyse er kapitalistklassen kendetegnet ved ejerskab og kontrol over apparatet til produktion af varer. I en mere tidssvarende analyse kan vi identificere klassen af kreditorer som bestående af dem, der har ejerskab og kontrol med midlerne til at producere de penge, som er hele forudsætningen for den økonomiske aktivitet i samfundet. Og ligesom arbejderen står overfor kapitalisten, så finder vi skyldneren som kreditorens modsætning. Skyldneren kan ikke selv producere og kontrollere de penge, som er nødvendige for hans ageren i samfundet. Han er således afhængig af den pengeskabende kreditor.

Det er imidlertid ikke kun venstrefløjens samfundsanalyse, som er utilstrækkelig. Det siger sig selv, at det er en særdeles lukrativ forretning at stå for produktionen af penge i et samfund. Så meget desto mere kan det undre, at vi som samfund har givet dette privilegium til private banker. Profitten består naturligvis ikke i selve skabelsen af de nye kreditpenge, sådan som når en falskmøntner trykker nye penge. Profitten består imidlertid i, at låntageren forpligter sig til løbende at betale renter af nogle penge, som banken basalt set har skabt ud af ingenting. I takt med at større og større dele af samfundsøkonomien finansieres vha. låntagning, dvs. produktion af kreditpenge i private banker, så opstår der en større og større klasse af skyldnere. Det er således en stadigt mindre del af befolkning, som i dag er fuldstændigt gældfri. Er man ejer af et hus eller måske bare en bil, så vil ens pengemæssige nettoformue typisk være negativ. De renter, som denne klasse løbende betaler til den langt mindre klasse af kreditorer, kan betragtes som en form for løbende skat på penge. Selv nationalstater finansierer deres budgetunderskud vha. låntagning i private banker, og betaler således også denne skat på penge, selvom vi jo normalt netop betragter dem som værende i besiddelse af det suveræne privilegium at lave nye penge. Jo større en del af vores indkomst, vi skal betale i renter, jo færre penge har vi til at spendere i den reelle produktive økonomi. Klassekamp i finanskapitalismen er således også en kamp mellem den finansielle og den produktive del af økonomien.

Mens partierne på højrefløjens er gode til at sætte spørgsmålstejn ved det rimelige og hensigtsmæssige i at betale over halvdelen af ens indkomst i skat til staten, så savnes der en diskussion af, at den løbende skat på penge, som vi betaler i form af renter, skal tilfalde de private banker, som vi har tildelt det privilegium at skabe disse penge. Når man i Danmark diskuterer fordelings- og skattepolitik, så handler det om, hvordan vi bedst og mest retfærdigt omfordeler den eksisterende mængde af penge i samfundet. Det handler ikke om, hvordan disse penge kommer ind i økonomien, hvem der skal have retten til at kontrollere mængden af disse penge, og hvem der vinder og taber på det nuværende system for produktion af penge. Partierne på højrefløjens burde interessere sig for disse spørgsmål, for så vidt som vi i disse år ser en massiv omfordeling af værdier og penge fra den produktive til den finansielle sektor. De små og mellemstore produktive virksomheder, som udgør fundamentet i dansk erhvervsliv, er måske nok kapitalister i den gammeldags forstand, men i den nuværende finanskapitalisme hører de til i klassen af skyldnere.

Nye penge

Når vi får øje på vores nuværende samfundssituation som en pengekrise snarere end en finansiell krise, så skærpes også vores evne til at se nye løsninger. Så snart vi begynder at tænke på penge, gæld og renter som udtryk for klassekamp, så opløses forestillingen om det nuværende penge- og banksystem som naturgivent og uforanderligt. Hvorfor skal brugerne af penge sætte sig selv i gæld for at blive en del af et pengesystemet? Hvorfor skal brugerne af penge betale et gebyr til specifikke agenter i økonomien for at få lov til at deltage i et system, som i sidste ende kun består i kraft af en fælles indsats og investering fra alle medlemmer af samfundet? Og hvori ligger skyldnernes moralske forpligtigelse til at tilbagebetale deres gæld, hvis denne gæld er blevet dem pålagt af et system, der nødvendigvis skaber mere gæld, end hvad der nogensinde kan betales tilbage?

Hvis demokratiet overhovedet skal give mening, så må det indebære, at borgerne ikke alene har indflydelse på, hvordan regeringen bruger samfundets penge, men også på hvilke slags penge, der skal cirkulere i samfundet, og hvem der skal lave dem. De politiske reaktioner på den igangværende krise har primært været rettet imod at konsolidere status quo. Det gælder de statslige redningspakker til bankerne, Quantitative Easing, negative renter i centralbankerne, EU's bankunion, osv. Hvis man er socialist kan man her aktivere Marx's gamle ide om, at statens funktion i sidste instans blot er at forsvare de herskende klassers interesser. Lige nu er dette kreditorernes interesser. Hvis man er liberal kan man spørge sig selv, om det nærmest incestuøse forhold mellem centralbanker og private banker ikke snarere er udtryk for en form for feudalisme end egentlig frimarkedskapitalisme.

Alt imens de etablerede politikere i høj grad svigter borgerne ved ikke at stille fundamentale spørgsmål om gæld og pengeskabelse, kan vi til gengæld let skue konturerne af den nye finansielle klassekamp, hvis vi ser udover den institutionaliserede partipolitik. Lad os slutte denne artikel med et par snapshots fra frontlinjen. Det er værd at bemærke, hvordan spørgsmål om vores pengesystems natur ikke kun åbner op for en diskussion om politik og økonomi, men også aktiverer religionen.

Mellem 2006 og 2008 optog den spanske Enric Duran i alt 68 lån fra en række spanske banker uden nogen intentioner om at betale dem tilbage og brugte i stedet pengene til at finansiere forskellige politiske og sociale anti-kapitalistiske bevægelser. Selv forsvarer han sine handlinger således: "Jeg så, at på den ene side var disse bevægelser i gang med at opbygge nye alternativer, men at de manglede ressourcer og kommunikationsmidler. På den anden side havde vi i vores tiltro til evig vækst skabt et system, der producerer penge ud af ingenting." Duran er blevet kaldt en 'spansk Robin Hood', men hans vilje til at lide personlig tab på vegne af hele klassen af skyldnere gør ham ligeledes sammenlignelig med Jesus, der tog al verdens synd og skyld på sig. Bemærk her forbindelserne mellem det engelske 'guilt' (skyld), det tyske 'Geld' (penge), og det danske 'gæld', og ligeledes mellem det engelske 'sins' (synder) og det tyske 'Zinsen' (renter) selvom sammenhængen kan være fonetisk snarere end etymologisk.

Under dække af at samle materiale til et kunstværk lykkedes det den chilenske kunster Francisco Tapia at få adgang til det private Universidad Del Mars pengeskab. Her tog han universitets gældsbeviser på de studerendes studiegæld, som han senere tilintetgjorde. Til trods for at universitetet var ved at blive lukket ned af myndighederne pga. rod i regnskaberne, havde man insisteret på at indkræve penge fra studerende, der ikke kunne færdiggøre deres uddannelse. Med Tapias aktion mistede universitetet imidlertid dokumentation for sine tilgodehavender og dermed muligheden for at inddrive gælden. Hvis Duran er en slags Jesus, så er Tapias kamp for gratis uddannelse måske mere sammenlignelig med Martin Luther, der insisterede på alles ret til en direkte relation til Guds viden, og som derfor protesterede mod, at kirkerne tog sig betalt for at agere mellemænd.

Et måske mindre spektakulært men stadig illustrativt eksempel finder vi i den lille danske virksomhed Stubkjær & Nielsen, som specialiserer sig i at levere uafhængig gældsrådgivning til realkreditlåntagere. Ved at bruge særlige bestemmelser i det danske realkreditobligationssystem, mindsker Stubkjær & Nielsen gradvist deres kunders gæld ved at konvertere lånene på gunstige tidspunkter, hver gang rentesatser går op eller ned. I 2013 lykkedes det Stubkjær & Nielsen at nedsætte hovedstolen på deres kunders udestående gæld med 4½ procent i gennemsnit uden at forøge nettorenten. Virksomheden udfører en form for finansiell jiu-jitsu, hvor mulighederne og smuthullerne i det finansielle marked bliver udnyttet, ikke for at forøge formue, men for at formindske gæld.

En udløber af Occupy Wall Street bevægelsen er "The Rolling Jubilee Initiative". Denne organisation opererer ved at indsamle donationer, som så bliver brugt til at købe billig gæld på det såkaldte sekundære gældsmarked. På dette marked udbyder bankerne deres tilgodehavender hos kunder, som er begyndt at misse tilbagebetalingerne

på deres gæld. Prisen på disse tilgodehavender er kun en brøkdel af den nominelle værdi, og de typiske købere er inkasso firmaer, der i kraft af en mere aggressiv opkrævningsstrategi skaber profit ved i det mindste at få nogle af skyldnerne til at betale deres gæld. Rolling Jubilee opkøber bl.a. gæld, som folk har været nødt til at optage for at betale for hospitalsophold og andre sundhedsydelser, til priser på mindre end 5 procent af den nominelle værdi. I stedet for at kræve gælden ind så 'tilgiver' Rolling Jubilee gælden, og køber således skyldnerne fri fra deres lån. Initiativet har taget sit navn fra oldtidens praksis om at holde et 'jubilæumsår' med jævne mellemrum, hvor al gæld blev annulleret, slaver sat fri, og al jord givet tilbage til deres oprindelige ejere. Det er en tradition, som kan findes i både Kristendommen, Jødedommen og Islam.

Mens Rolling Jubilee åbenlyst er socialistisk inspireret, er det også værd at nævne Bitcoins som et initiativ, der knytter an til en mere liberal ideologi. Bitcoin er en digital 'crypto-valuta', der har til formål at skabe en ny slags penge, som ikke er underlagt bankernes og centralbankernes inflationsskabende pengeskabelse. Systemets decentraliserede struktur gør det til en folkelig form for penge, der udfordrer etablerede interesser og privilegier i det nuværende finansielle system. En af fordelene ved Bitcoin er, at nye penge bliver skabt af systemets brugere uden at der samtidig skabes gæld. Derved adskiller Bitcoin sig fra det konventionelle pengesystem, hvor nye penge kun kan lånes ind i økonomien og derfor nødvendigvis medfører en gældsskabelse.

Et sidste eksempel, som også er mit personlige favorit eksempel, er den britiske organisation Positive Money, der for tiden har stor succes med at mobilisere folk omkring en såkaldt Sovereign Money pengereform. Med en sådan reform adskilles pengeskabelse og kreditformidling og centralbankens monopol på skabelse af fysiske penge udvides til også at gælde for skabelsen af elektroniske penge. Det betyder, at når pengebrugerne udfører elektroniske betalinger, så foregår det ved en overførsel af penge mellem brugernes konti i centralbanken og ikke som nu ved en overførsel af penge mellem vores konti i private banker. Det forhold at reformen ikke blot bakkes op af organisationer, som generelt er kritiske overfor det finansielle system, men også Jaromir Benes & Michael Kumhof fra IMF såvel som Martin Wolf fra The Financial Times, viser tydeligt, at der er tale om en reform der går på tværs af etablerede politiske skel. Positive Money har søsterorganisationer i en række europæiske lande. I Schweiz er det for nylig lykkedes det såkaldte Vollgeld Initiative at samle tilstrækkeligt mange underskrifter til at fremtvinge en folkeafstemning om en sådan pengereform. I Danmark arbejder foreningen Gode Penge med den samme dagsorden som Positive Money. Det paradoksale ved Sovereign Money pengereformen er, at den på én gang er revolutionær og konservativ. Eftersom private banker ikke længere vil kunne skabe penge kan de kun udlåne penge i det omfang, at de har modtaget dem fra indskydere eller selv har tjent dem. Det vil transformere pengesystemet radikalt. Samtidig vil det imidlertid også blot reetablere private bankers funktion til at være præcis det, som de fleste mennesker i forvejen tænker, at den er.

[Visse passager i denne artikel har tidligere været udgivet på engelsk i Oxford Left Review].

Ole Bjerg

Lektor på Copenhagen Business School og underviser på FLØK

Skal vi sende det politiske establishment uden for døren?

Om behovet for nye beregningsmetoder for værdier, skat og levestandard.

Der er altid en opmærksomhedsskabende stop-effekt i en polemisk overskrift. Når denne er valgt, skyldes det, at det var min første indskydelse, for ikke meget har ændret sig gennem de sidste 4 årtier. De fremherskende anskuelser blandt de mest meningsdannende nationaløkonomer er stadig de samme. Gårsdagens både duelige og uduelige politikere søger atter genvalg ved at gentage gårsdagens remser. Som sutteklud henholder teknokratiske embedsmænd sig fremdeles til genbrug af fejlslagne prognosemodeller ⁽¹⁾. Neoliberalistiske tænketanke gentager – som havde en økonomisk nedsmeltning aldrig fundet sted – de samme moral hazard skrøner ⁽²⁾ om årsag og virkning. Fotogene 'Breaking News' mikrofonholdere har reduceret den kritiske journalistik til en fodnote – hvad er der blevet af den dybdeborende journalistik? Skyggebankssektoren ⁽³⁾ kører fremdeles på frihjul og, ja, ingen af finanssektorens kleptokrater med de store bonusordninger sidder bag tremmer. Alt imens de rigtig tunge emner – hvordan skaber vi et samfund som evner at kombinere bæredygtig vækst med livskvalitet og gennemsigthed i magt og midler – ikke er egentlige debattemner under eller mellem folketingsvalgene.

Til beroligelse. Denne artikel er ikke sammenfattet med den hensigt at opfordre til at smide økonomerne på porten. Indrømmes skal det også, at tænketankes ideologiske forblindelse og folkevalgtes partipolitiske opportunisme har ført til misbrug af rapportkonklusioner og de i forvejen ofte usammenlignelige og mangelfulde statistiske opgørelser har lagt sig som en yderligere forvirrende overbygning og kun gjort ondt værre. Adderes dertil et embedsmandsværks meget villige betjening af f.eks. en nuværende finans- og tidligere arbejdsminister – på bekostning af både Folketinget, offentligheden og demokratiet – kan man kun konkludere, at det sande og lovlige som dyder prioriteres lavere end det loyale og lydige.

Artiklen er ej heller forfattet for at advokere for nul- eller minusvækstsamfundets velsignelser. Man kan ikke på forhånd fastlægge, om et vækstloft er nået; det bestemmes bl.a. af nye generationers vægtning af materielle og imma-

¹ Information, 14. dec. 2013: Kun 1 ud af 35 økonomiske prognoser rammer rigtigt <http://www.information.dk/482047>

² Her i den betydning at den ene af to parter i en finansiel forretningsaftale opfører sig uetisk ved at tilbageholde eller vildlede den anden part gennem mangelfuld og/eller usandfærdig information, i den tro at enten den anden part eller magthavere alligevel – af virksomheds- eller samfundsøkonomiske årsager – vil afdække risici, hvis korthuset vælter.

³ Som andet bankvæsen låner denne delsektor på det korte rentemarked (med sædvanligvis lavere rente) for at investere på det over tid modnede marked (med forventning om en højere rente). Skyggebankssektoren adskiller sig fra almindelig bankvæsen ved ikke at være overvåget og kontrolleret, idet midler ikke er hentet fra nationalbanker eller fra almindelige indlånere med sikkerhedsdækning. Handelsvaren var og er bl.a. derivathandler og uigennemsigtige, bundlede boligobligationer med og uden gearing og anses for at være en stærkt medvirkende årsag til krakket i 2008.

terielle behov og værdisæt, den i en given periode fremherskende moralkodeks og etiske norm, hvorvidt tidsånden er præget af frygt eller eufori ⁽⁴⁾, fremkomsten af i dag ukendte nye teknologier og afgrøder, planetens helbredstilstand efter fossile brændstoffer er udfaset samt, ikke mindst, erkendelsen af behovet for nye og mere retvisende metoder for registrering af værdiskabelse, beskatning og levestandard. Artiklen er nedfældet som en erkendelse af, at den herskende kultur er fejlslagen og som en opfordring til nytænkning, et vagtskifte,. For – som det vil blive påvist – er de gængse metoder til beskrivelse af denne artikels 3 hovedtemaer, værdiskabelse, beskatning og levestandard, mere og mere absurde. Vi har stadig brug for djøf'ere, regneark, nationalbankdirektører og finans- og økonomiministre, men fremtidens topadministration bør ikke hvile på gårsdagens lærebøger og fortidsbundne modeller – fra ADAM over SMEC til DREAM. Med de økonomiske vismænd som en opmuntrende, kreativ undtagelse (læs deres forårsrapport fra 2014 ⁽⁵⁾) må man konstatere, at de økonomiske finansierings- og beregningsmetoder ret beset er de samme som dem der blev anvendt, da jeg for 40 år siden læste nationaløkonomi. Det er f.eks. på høje tid, at man kreerer modeller, der kan gøre "bløde" data "hårde" ⁽⁶⁾ og modregner miljømæssige tab i kalkulationerne, så også de kan måles og indgå i det konsoliderede regnskab.

I en ny epoke har vi brug for et samspil mellem nationaløkonomer med større historisk, sociologisk og psykologisk indsigt og historikere, sociologer og psykologer med større nationaløkonomisk indsigt. De skal – i et nyt mødested med nye regler – sammen frembringe holistiske analysemetoder og styringsværktøjer.

Værdiskabelse: BNP som ledetråd for et lands økonomiske velstand

For at fremme tankegangen beskrives først en håndfuld små pædagogiske eksempler på aktuel, misvisende praksis i anvendelsen af BNP-begrebet ⁽⁷⁾ – af en vittig hund oversat til Bare Noget Pjat. Derefter følger, i makroøkonomisk opadstigende betydning, en påvisning af de anvendte målemetoders og værdiangivelsers graverende, indbyggede mangler og hvordan disse mangler har forplantet sig til om sig gribende nationaløkonomiske fejlslutninger. En godsejer er blevet enkemand. Til aflastning hyrer han en bestyrerinde. Med hendes aflønning stiger BNP og ledigheden falder. Han bliver så glad for hende og hun for ham, at de ender med at gifte sig. Nu skal han ikke længere betale hende en løn, hvorpå BNP falder og ledigheden stiger, selvom der i værdiskabelse samfundsøkonomisk reelt ingen forskel er på før og nu.

En ældre pensionist bliver kørt ned og brækker det ene ben. En ambulance bliver hidkaldt, operationslæge og sygeplejerske skal på overarbejde, gips købes hjem og en fysioterapeut hyres til genoptræningsforløbet. Det er godt for BNP, men næppe en værditilvækst pensionisten eller dennes pårørende bifalder. Fradrag for tab af førlighed og livskvalitet fremgår ingen steder i det samlede regnskab. (Du kan også erstatte ordet trafikulykke med ordet arbejdsskade og regne dig frem til et tab, som nu også omfatter ulykkesramtes arbejdsgiver, selvom BNP siger noget andet).

⁴ "Fear and euphoria are dominant forces, and fear is many multiples the size of euphoria. Bubbles go up very slowly as euphoria builds. Then fear hits, and it comes down very sharply. When I started to look at that (min tilføjelse: efter krakket i 2008!) I was sort of intellectually shocked. Contagion is the critical phenomenon, which causes the thing to fall apart". Alan Greenspan, i et interview til AP, 2013

⁵ Forårsrapport 2014, De økonomiske vismænd, 2014, side 172 og frem <http://www.dors.dk/files/media/rapporter/2014/f14/f14.pdf>

⁶ Fremtidsvalg, Torben Bo Jansen, 2007. "I den samfundsvidenskabelige faglitteratur skelnes ofte mellem såkaldt 'bløde (kvalitative) værdier' og 'hårde (kvantitative) værdier'. Der er skrevet meget om behovet for at inddrage de 'bløde værdier' i samfundsforskningen, som om de udgjorde en særskilt type af egenskaber. Opdelingen i 'bløde' og 'hårde' værdier er falsk. Forud for konstruktionen af et termometer var oplevelsen af varme og kulde en subjektiv, 'blød' værdi. Efter konstruktionen af termometre var varme en af de 'hårde værdier', og sammenhængen mellem subjektiv varmeoplevelse og objektiv måling af varme kunne formuleres i en (Fechner-Webersk) lovmæssighed. Der er ingen observerbare tilstande, der er enten 'bløde' eller 'hårde'. Teknikkerne til at observere eller måle tilstande kan derimod være mere eller mindre pålidelige, gyldige og præcise (objektive og kvantificerede). Teknikkerne på det samfundsvidenskabelige område er ofte mangelfulde".

⁷ BNP = bruttonationalprodukt. Som oftest beskrevet som et lands samlede produktionsværdi af varer og serviceydelser, opgjort til afsætningspris inklusiv skatter og afgifter og fratrukket eventuelle subsidier, dækkende både privat forbrug, offentlige indkøb, lagerbeholdning samt eksport minus import.

Storbyrejser har med nettet som medie fået et helt nyt koncept; kosmopolitiske borgere, uden mellemlid, bytter boliger for kortere eller længere perioder (HomeExchange, Airbnb). Konceptet har også bredt sig til det akademiske miljø blandt gæsteprofessorer og –forelæsere på åremålskontrakter. Ikke godt for hoteller, ejendomsmæglere eller boligudlejere, ikke godt for BNP, men brugerne er nok ret ligeglade. En variant af samme forbrugsfænomen er dele-biler (GoMore og Uber).

Et andet nyt fænomen med samme fællestræk har set dagens lys inden for de seneste år – biblioteker udlåner nu også kunst, mestendels malerier. I Odense og Lyngby er de gået et skridt videre. Med biblioteket som mellemstation er borgere nu begyndt at udlåne malerier til hinanden. Endnu en ny bytteøkonomi der er skidt for BNP, men godt for livskvaliteten.

Barter deals er ofte anvendt i det private erhvervsliv. For at mindske omkostninger mellem 2 interessenter aftaler man at bytte varer med ydelser, f.eks. forbrugsgoder med reklameplads. Et ugeblad modtager fra en større annoncevarer som gevinster i en læserkonkurrence. Som modydelse får denne medieannoncer afregnet til varernes detailværdi. I større skala anvendes systemet også mellem lande, f.eks. russisk vodka og kaviar som bytteobjekt for computere fra Vesteuropa. Sikkert belejligt for et land med slunkne valutareserver, men skidt for BNP, for afregningen mellem parterne bogføres som regel kun ved eventuelle forskelle i de samlede transaktionsværdier.

Mikrobryggeriet Mikkeller er en succesforretning, der sælger øl for 70 mio. kr. årligt uden at eje så meget som en enkelt bryggekedel. I fjor blev der brygget mere end 1,7 mio. liter øl efter den såkaldte “nomadebryggeri strategi”, hvor bryggeriejer Mikkel Borg Bjergsø rejser rundt i verden og lejer sig ind hos etablerede bryggerier. Andre mikrobryggerier, som Skovlyst, har en lignende produktionspolitik. Over for de økonomer der har forelsket sig i BNP-opgørelser er det simpelthen tarveligt, for denne afart af deleøkonomien eliminerer både behovet for et spritnyt produktionsanlæg og investering i en lastvognspark. Gad vide om den minutiøse selektion i valg af underproducenter og lokale afgrøder ikke frembringer en mere velsmagende øl end de fleste in-house modeller? Andre eksempler med lignende karakteristik er førerløse biler, e-bøger, e-mails og olle-kolle bofællesskaber. Man kan og vil kunne mere med mindre.

Internet encyklopædien Wikipedia er skabt af tusindvis af ulønnede frivillige, findes på 287 forskellige sprog og har mere end 500 millioner brugere. Hverken godt for Gyldendal, Webster, Encyclopedia Britannica eller BNP, men godt for millionvis af nye informationssøgende brugere, som tilmed, selv med dets fejl og mangler, får et leksikon med løbende opdateringer.

Den kolossale velstandsstigning i levestandard efter 2. verdenskrig har afstedkommet et helt nyt og kraftigt voksende marked for de historisk ”store generationer”, et marked der førhen var forbeholdt et eksklusivt overklassesegment: antikvariske klenodier som liebhaverobjekter. Direkte gennem eBay, Bruun Rasmussen, Lauritz.com, Skype eller Den Blå Avis anskaffer private nu møbler, ure, tæpper, biler, sejlbåde, porcelæn og bøger. Skidt for møbel- og tæppehandlere, skidt for urmagere, skidt for antikvitetshandlere og alle de andre. Og skidt for BNP, for i værste fald bliver ikke en krone registreret i regnskaberne, i bedste fald blot auktionssalæret eller prisen på den indrykkede annonce. Ej heller dette bekymrer velsagtens den private sælger og køber fra genbrugsmarkedet. Genbrugelige løfteraketter som SpaceX, der både kan foretage opstigning og landing, vil iflg. NASA kunne reducere deres omkostninger fra 100 til 150 mio. \$ pr. ekspedition.

I en mellemstor provinsby trænes håndboldklubbens 1. ynglinge ulønnet af en 30-årig ildsjæl fra eliteholdet. Ungdomshold er jo en investering i fremtiden, men her skabes fremtiden uden at der foreligger en faktura. Skidt for BNP, endskønt man må formode, at anstrengelserne frembringer det samme resultat. (Iflg. Socialforskningsinstituttet ville en samlet bogført værdi af velgørende og i dag ulønnet arbejde løfte det danske BNP med 9-10%).

Ind af brevsprækken dumper dagens avis. Værdikæden i den samlede kalkulation består på den ene side af abonnements-, løssalgs- og annonceindtægter, på den anden side af indholds-, produktions-, materiale- og distributionsomkostninger samt overskud. Men inden man modtager avisen er en halv skov fældet, man er blevet en naturoplevelse fattigere og luften mindre iltrig. Miljøforringelsen ⁽⁸⁾ indgår ikke i den samlede værdiansættelse og den burde samfundsøkonomisk modregnes. (Det blev så i dette specifikke tilfælde nye teknologier – internettet i kombination med e-aviser og e-bøger – som frembragte midlet til at reducere denne udfordring, dog også her med fald i BNP til følge). Efter FN's topmøde om bæredygtighed, afholdt i Rio, udtalte daværende udviklingsminister Christian Friis Bach, at Danmark nu også skulle have et 'grønt BNP' ⁽⁹⁾. Til forskning i grønne nøgletal gav man derfor Verdensbanken 10 millioner kr. Det var i 2012 og nu skriver vi 2016. Hvad er det blevet til? Når man studerer det lange tilløb, som reelt strækker sig over 5 årtier, er det utroligt, hvor lidt der egentligt er sket på området "green GDP" ⁽¹⁰⁾ og måske er dette også årsagen til den svage dækning i medierne og den lave interesse blandt meningsdannere og beslutningstagere.

I forlængelse af ovenstående vil det her være passende at fremdrage Kina som eksempel. Vi hører om vækstrater på 8-9% om året, men det forties, at angivelserne er syntetiske. Som bl.a. adjungeret professor Jørgen Ørstrøm Møller – med henvisning til opgørelser fra Verdensbanken – har påpeget, æder oprydningssomkostninger ⁽¹¹⁾, efter den forurening som produktionen har skabt, næsten halvdelen af væksten. At den reelle kinesiske vækst derfor nok snarere er 4-5 % om året, hører man ikke meget om i den offentlige debat.

I år 2000 kunne man anskaffe sig en VW Golf til en nypris á 260.000 kr. Udskifter man den i 2015 med lillebroderen, en VW Polo, som både i ydeevne, udstyr og benzinøkonomi er den gamle Golf overlegen, kan den til dagspris erhverves for blot 140.000 kr. Renset for inflation er det vel et fald til ca. 2/5-del af prisen på 15 år. Et tilsvarende forløb gør sig gældende for farve-TV. Anskaffelsen af mit første fjernsyn i begyndelsen af 70'erne kostede 2 månedslønninger efter skat, hvor et nyt og meget bedre fladskærms-tv i dag blot kræver en arbejdsindsats på 5 dage. Den samme komparative fortælling kunne fortsætte med fotoudstyr, pc og harddisk-optagere (der, som i bilindustrien, også her mestendels er realiseret gennem komponentintegration, skalaøkonomi og anvendelsen af industrirobotter). Økonomer vil her indvende, at det blot øger rådighedsbeløbet til anskaffelse af andre goder. Tænker de på fly- og ferierejser, kaffe, spilkonsoller, hårde hvidevarer, pris på internetdrift og mobiltelefoni? For målt i faste priser er også det blevet billigere.

Min ene konklusion, specielt gældende for nye, langvarige forbrugsgoder: i lanceringsfasen er fremstillingsprisen høj og kun få kan erhverve dem, i mætningsfasen så lav at reallønnen for ansatte ikke kan fastholdes, hvorfor produktionen enten outsources til Fjernøsten og Østeuropa eller erstattes med robotter.

Min anden konklusion som er en konsekvens af den første: private erhvervsvirksomheders procentuelle andel af den samlede BNP-opgørelse – ud over den som kan tilskrives befolkningstilvækst i og længere levetid for den store middelklasse – kan kun vokse gennem accellererende innovation; nye vækstlag og fastholdelse af høj beskæftigelse kræver en konstant strøm af helt nye produkter og tjenesteydelser og opdyrkning af nye afsætningsmarkeder.

⁸ Observationen er ikke af nyere dato. Den omtales allerede i en bog fra 1970, "Sæt pris på miljøet" af prof. i nationaløkonomi ved Stockholms Universitet, Erik Dahmén (Forlag Spektrums Bøger).

⁹ Politiken, 19-5-2012

¹⁰ Green Gross Domestic Product https://en.wikipedia.org/wiki/Green_gross_domestic_product

¹¹ Ifølge Verdensbanken må halvdelen af Kinas vækst allerede i dag bruges på at håndtere de miljøproblemer samme vækst skaber. En økonomisk vækst på 10 pct. er derfor reelt kun en vækst på 5 pct. (J. Ørstrøm Møller, forelæsning på CBS, maj 2011).

Min tredje konklusion og specielt møntet på dansk erhvervsliv: såfremt målsætningen er at fastholde velstands- og velfærdssamfundet, foretages dette ikke ved hovedkulds at kaste sig ud i verdensmarkedets svikmølle af masseproduktion med højt BNP-potentiale men lav indtjeningsmarginal. Tværtimod, dette foretages ved at undgå hundeslagsmålet og vælge en flankestrategi: fremstilling af varer og tjenesteydelser der a) er efterspurgt, b) har et højt indhold af tværgående viden fra forskellige sektorer/brancher, c) er svære at efterligne (kan patenteres) og d) har høje indtjeningsmarginaler (EBITDA). Med andre ord – individualiserede totalløsninger frembragt i horisontale netværk. På det ståsted er man nemlig uden for konkurrence og kan betale høje lønninger til ansatte, gode udbytter til aktionærer og selvfinansiering af re- og nyinvesteringer, hvilket igen er forudsætningen for at fastholde et velfærdssamfund.

Min fjerde konklusion er, at ungdomslæren om sammenhængen mellem vækst og beskæftigelse står for fald. Jeg husker Mogens Lykketofts tommelfingerregel om, at vækst i BNP skulle være $> 2\%$ pro anno for at udmønte sig i bedre beskæftigelse. Gennem de sidste par år har vi set stigende beskæftigelse, tilmed særlig i den private sektor, endskønt BNP er steget med $< 1\%$. Det er en indikation af (men ikke endegyldigt bevis på) at en ny økonomi er i sin vorden. BNP er knægt og værdisindhold (EBIT) er konge.

Men disse problemstillinger bekymrer næppe i nuet den enkelte borger her til lands, som konstaterer, at alt imens BNP i perioder måske falder, øger borgeren på samme tid sin materielle og immaterielle levestandard.

Iflg. det italienske statistiske institut ISTAT kunne værdien af sort arbejde i Italien løfte BNP med 14% , ifølge EU-kommissionen 20% . Forskere på Johannes Kepler Universitetet i Linz ⁽¹²⁾, som leverer opgørelser til OECD, har regnet sig frem til, at den skjulte økonomi udgør 26% . Ja, IMF er sågar helt oppe på 27% . Enhver person med italiensk bekendtskabskreds ved imidlertid, at i støvlelandet opfattes det ikke som sort arbejde, men som naturalieøkonomi og vennetjenester. Det er dog ikke svært at konkludere, at med så afvigende værdiangivelser for sort arbejde som anført ovenfor, vil det være mere held end forstand, hvis den valgte opgørelse fra f.eks. OECD skulle vise sig at være korrekt. Det er imidlertid ikke den vigtigste pointe. Derimod at der kan være en verden til forskel mellem officielle BNP-opgørelser og den reelle levestandard og til det formål er Italien valgt som det grelleste eksempel.

Reelt er Norge et af de 2-3 rigeste lande i verden, men sammensætningen og spredningen af deres rigdom afviger markant fra alle andre lande. Det skyldes, at vort ydmyge lutheranske broderfolk har valgt, at de enorme olieindtægter fra Nordsøen ikke skal snoldes op i en inflatorisk forbrugsfest her og nu, men tværtimod anvendes til at forbedre infrastrukturen i almindelighed og fremtidssikre landets økonomi i særdeleshed. Ultimo 2014 havde Statens Pensjonsfond NOK ⁽¹³⁾ en formue på 6 billioner kr., et beløb der allerede nu overstiger statens (Folketrygdens) fremtidige forpligtigelser til samtlige alderspensioner – enhver nordmand, fra nyfødt til olding, er faktisk millionær i norske kroner. Er man forgabt i BNP-opgørelser, er den norske model og dertil hørende adfærd jo nærmest utilstedelig og var aldrig blevet vedtaget af hverken monarkiet i Qatar eller kongressen i USA.

I en miniatureudgave gentages denne fadæse også når balancen i dansk økonomi bliver beskrevet. Sundhedstilstanden er langt bedre end dens rygte, for vi er, sammen med hollænderne, dem der i EU er bedst til at øge nettoformuen ⁽¹⁴⁾ gennem opsparing (aktie- og obligationsbeholdninger, friværdi i boliger samt ikke mindst hensættelser til pension) på bekostning af forbrug. Opsparing er jo blot en udskudt forbrugsmulighed, og siden hvornår har det ikke været god borgerlig politik, at man i stigende omfang selv finansierer egen alderdom? Alene fra latente skatter på pensionsopsparinger gemmer der sig et beløb på 1.200-1.300 mia. kr.

¹² Johannes Kepler Universitetet: Italiensk skyggeøkonomi http://www.progettoitaliafederale.it/docs/ForthcomingPFPC_final_version_08_07.pdf

¹³ Den norske Oliefond <http://www.dagbladet.no/2014/11/27/nyheter/oljefondet/okonomi/slyngstad/hegnarno/36460001/>

¹⁴ Nationalbanken, 6.2013, forbrug-indkomst <https://www.nationalbanken.dk/da/publikationer/Documents/2013/06/forbrug-indkomst.pdf>

I sammenligninger lande imellem er angivelserne over det danske BNP en del undervurderet. Det skyldes paradoksalt nok den ellers så ofte udskældte offentlige sektor. Da værdierne regnskabsføres som det fakturerede beløb i sidste led, er de danske bidragsangivelser fra stat og kommune nærmest at sammenligne med grossistpriser, hvorimod de samme værdier i stærkt privatiserede lande regnskabsføres til detailpriser. En indikation af forskellen finder man ved at sammenligne den danske og den amerikanske sundhedssektor⁽¹⁵⁾. I USA udgør de sociale udgifter (social costs / health care) 17,1% af BNP, hvilket målt i købekraft pr. indbygger svarer til 9.146 \$ pro anno. De tilnærmelsesvis tilsvarende poster udgør 10,6% af vores BNP og målt i købekraft pr. indbygger er udgiften i Danmark 4.552 \$ pro anno. Et andet eksempel er undervisningssektoren, der som en offentlig ydelse er baseret på omkostninger forbundet hermed og ikke prisfastsat som en kommerciel vare på markedsvilkår.

Der er også eksempler i den danske opgørelsesmetode, der peger den anden vej. Nu er der næppe mange, der vil sende kvinderne tilbage til kødgryderne og insistere på, at de atter skal forestå børneopdragningen, men deres øgede deltagelse i værdiskabelsen på arbejdsmarkedet har medført en skævvridning i opgørelserne. Med opblomstringen af vuggestuer, børnehaver og fritidshjem er ulønnede ydelser, førhen udført i hjemmet, blevet til betalte ydelser uden for hjemmet, hvorved BNP er blevet pumpet op. Det trækker i en retning. Omvendt udfører som oftest kvinder en produktion i hjemmet gennem madlavning og rengøring, der ikke er og aldrig har været værdifastsat. Det trækker i den anden retning.

I viften af eksempler er denne observation bevidst gemt til sidst, selvom den næppe kommer som nogen chokerende nyhed for oplyste læsere. For et helt land, for staten, kommunerne, virksomhederne eller husstandene er det ikke ligegyldigt om vækst i BNP er selv- eller lånefinansieret. Ej heller om lån er hjemtaget for som virksomhed at foretage re- eller nettoinvesteringer eller som familie for lystigt at svinge med kreditkortene. Man behøver slet ikke rejse ud af landet for at finde dokumentation for påstanden, for det er tilstrækkeligt blot at henvise til boligboblen og den lemfældige finanspolitik i Danmark fra 2004 til 2008⁽¹⁶⁾. Læren om at den økonomiske politik skal være stram under højkonjunktur og lempelig under lavkonjunktur var lagt op på hattehylden af både regering, nationalbankens direktør og til dels også vismændene. Irrationalitet var blevet en folkesygdom. Da krisen indtraf havde magthaverne – efter 4-5 år med overinvestering i virksomhederne og en euforisk forbrugsfest i hjemmene – ingen reservedepoter at tære på og meget få redskaber i værktøjskassen at gøre godt med. Hvilke konsekvenser har det da for BNP? Jo, blandt de lande som var mest gældsramte efter krakket i 2008 var USA, Spanien, Grækenland, Irland og Danmark. De havde alle det tilfælles, at de massivt havde overinvesteret i boligsektoren i begyndelsen af dette århundrede og derfor også dem der efterfølgende fik det største fald i BNP. Man havde blot lånt sig til en midlertidig fest, og regningen fra arrangørerne – udlandets hjemtagelse af korte lån da panikken bredte sig – blev i 2008 udstedt med kontant tilbagebetaling ved kasse 1.

Skattetyngden og størrelsen af den offentlige sektor er god som vildledning

Det er den nemmeste sag i verden at agitere for ethvert ideologisk synspunkt. Man skal blot selektivt udvælge de analytiske publikationer, der understøtter eget ærinde, fortie de i artiklerne anvendte forudsætninger, mørklægge de foretagne forbehold, dramatisere ved at skræddersy tidsseriernes længde til fremme af egen sag, negligere al rejst kritik og – navnlig – undlade at omtale de analytiske artikler, der taler en imod. Metoden er så udbredt, at et W. C. Fields citat rinder i hu. "If you can't dazzle them with brilliance, baffle them with bullshit!"

¹⁵ Verdensbanken 2013 <http://data.worldbank.org/indicator/SH.XPD.TOTL.ZS>

¹⁶ Christen Sørensen: *Finanskrisen – kleptokratiets konsekvens*, kapitel 2. Forlag: Tiderne Skifter

Med stor patos påstås det i brede kredse "at Danmark har verdens højeste skattetryk og største offentlige sektor". Korrekt er det, at beskatningen er høj og at den offentlige sektors andel af den konsoliderede økonomi er stor, men hvor grelt står det egentlig til? I det følgende påvises det,

- at vort skattetryk er betydeligt lavere end hvad visse liberalister gerne vil have os til at tro.
- at vort skattetryk ikke udgør en større trussel mod den private sektors konkurrencekraft.

Det er blandt oplyste mennesker en kendt sag, at såfremt man foretager en beregning af skattetryk pr. husstand i stedet for pr. individ, ryger Danmark allerede her ned mod midterfeltet i OECD-opgørelser. Høj bekæftigelsesfrekvens for kvinder gør en stor del af forskellen. Det forhold at vi – modsat mange andre lande – udbetaler sociale ydelser som et bruttobeløb, der skal betales skat af, er yderligere med til at forvanske billedet, for så er tæller og nævner ikke sammensat af sammenlignelige elementer landene imellem. Det er også blandt oplyste mennesker en kendt sag, at det er høj moms og afgifter, der løfter vores samlede skattetryk op over gennemsnittet af sammenlignelige lande – ikke de direkte skatter. Det skal der derfor ikke bruges mere tid på her.

I stedet inddrages eksempler fra mindst lige så lødige publikationer og med underliggende statistisk materiale som dokumentation. Ja, sågar eksempler fra udgivere af de selvsamme publikationer som meningsdannende agitatorer ofte selv anvender, men her indbefattet korrektioner til de oftest begåede fortielser eller bevidst vildledende fortolkninger. Eksemplerne er ikke medtaget for at påstå, at de er objektivt korrekte, for endegyldige sandheder findes ikke. De er medtaget, fordi de er tilstrækkelige til at dokumentere, at den fremherskende agitation blandt mange meningsdannere er énøjet grænsende til det bevidst løgnagtige. Og at den kontrollerende instans, medierne, med ganske få undtagelser, svigter fatalt.

Regardless of the overall level of taxation and public spending, public social expenditures constitute over half of all public spending in most OECD countries. But while media reports often suggests great gaps between one country's public social expenditure relative to its GDP and another's, a closer look at how tax and benefit systems interact reveals that the differences between countries are narrower than they seem. – OECD ⁽¹⁷⁾.

Hovsa! Hvem har hørt det omtalt i beskrivelsen af omkostninger forbundet med at drive et velfærdssamfund? Dykker man ned i den omtalte publikation fra OECD, gives der flere eksempler på, at Danmark som eksponent for et dyrt og overadministreret velfærdssamfund hviler på et optisk bedrag.

Gross social expenditure indicators put public social expenditure in Denmark at 6 percentage points of GDP above that of Germany and 20 percentage points over that of the US. But accounting for the impact of the tax system as discussed here, net public social spending in Germany (27.2% of GDP) exceeds that of Denmark (26.7% of GDP), while the gap between Denmark/Germany on the one hand and the US is halved to 10% of GDP- OECD ⁽¹⁷⁾.

I OECD's gennemgang af de forskellige landes finansieringsmodeller har de tilmed ikke omtalt en anden væsentlig forskel. For erhvervsaktive betales sygesikring og pensionsindbetalinger ⁽¹⁸⁾ i Tyskland af arbejdsgiverne. Betalingen er imidlertid her hverken rubriceret som en skat eller afgift, men som et bidrag, hvorved de omkostninger slet ikke er medtaget i internationale opgørelser over skattetryk. Det er de derimod i Danmark, for her betales de over skattebilletten.

¹⁷ OECD Taxing Benefits http://www.oecdobserver.org/news/archivestory.php/aid/660/Taxing_benefits.html

¹⁸ Arbejdsgiver bidrag Tyskland <http://www.pendlerinfo.org/index.php?id=58&L=1>

Den er også gruelig gal med sammenligningsgrundlaget på boligbeskatninger⁽¹⁹⁾. Eftersom vi ikke på salgstidspunktet betaler skat af gevinst på den realiserede værdistigning, indgår aktivet heller ikke som en del af vores indkomststatistik. Det gør det i en hel del andre lande og navnlig i Schweiz og Norge, hvor de her udgør en betragtelig del af formuebeskatningen.

Man kan ikke tillade sig at tage temperaturen på dansk økonomi, uden at inddrage det som så poetisk kaldes ældrebyrden. Vi har en "hængekøje" (sammenfald mellem vigende indtægter fra Nordsøolien, stigende pensionistudgifter til de store årgange med længere levetid samt færre personer i den erhvervsaktive alder). Men den "hængekøje" ligger 15 år fremme og ingen kan med sikkerhed vide, om den overhovedet indtræffer. En økonomisk prognose over 15-35 år er ikke usikker, den er uvis. Hvad vi derimod allerede i dag ved er, at en stor del af fremtidens arbejde vil blive udført virtuelt og ikke kender til landegrænser, at vi allerede har gennemført en senere tilbagetrækningsalder fra arbejdsmarkedet, at der pågår en acceleration i anvendelse af automatisering og robottisering i næsten alle erhvervssektorer og at vi har en buffer på > 1200 mia. kr. gemt i skat på livrente- og ratepensioner. Talemåden "Intet tab skal os ramme, som ved rettidig omhu kunne afværges" har på mange områder gennemsyret det danske samfund i flere årtier. Og som vismændene eksplicit skriver i årsrapporten 2014: "Hængekøjen er et politisk og juridisk snarere end et økonomisk problem". I stedet burde man rettelig anklage EU's rigoristiske konvergenskrav for årlige offentlige budgetunderskud på < 3% for en større trussel – særlig i en tid hvor EU-landene modtager mere end 1.5 mio. asylansøgere/flygtninge pro anno.

Det værste er gemt til sidst og det er arbejdsmarkedspensionerne⁽²⁰⁾. Allerede ultimo 2012 havde danskerne en samlet pensionsopsparing på 3.000 mia. kr. og dermed en latent skat på 1.200 mia. kr. I EU matches dette opsparingsaktiv kun af Holland og udenfor overgås det kun af Norge. Dette faktum er heller ikke medtaget i internationale statistikker og er stærkt belastende for vores handlefrihed. Var denne formue og statens tilgodehavende medtaget i EU's konvergenskrav, havde billedet af vores offentlige financers sundhedstilstand set meget lysere ud. Det var så et opgør med statistiske opgørelser over skattetrykket. Man må stadig gerne sammenligne, men ikke æbler med pærer.

Nu til eksempler på sammenhængen mellem skat og konkurrencekraft. I USA er finansieringskilder til dækning af de offentlige udgifter samlet i 3 grupperinger – føderale skatter⁽²¹⁾ samt stats- og lokalskatter⁽²²⁾. Ser man på de konsoliderede tal for hver af USA's 50 stater, er det samlede billede særdeles éntydigt. De mest velhavende og konkurrencedygtige stater er også de stater som både absolut og relativt har det højeste skattetryk og generelt også en lavere ledighed⁽²³⁾. Neoliberale kredse vil måske her indvende, at endskønt observationen er korrekt, bør man have i erindring, at eksemplet tager afsæt i et samfund med et generelt betydeligt lavere beskatningsniveau end gældende praksis i f.eks. de nordiske lande. Hvortil det repliceres,

- at observationen er medtaget for at dokumentere, at mantraet om minimalstat og 'markedet klarer alt', modsiges af flere empiriske undersøgelser, også denne. For det er den logiske konklusion på summen af information fra de her anførte kilder, 21-23.

- at observationen underbygges af EU-rapporter om innovationsvilje og -evne⁽²⁴⁾, som er de vigtigste kilder til skabelsen af nye vækstlag. Blandt unionens 28 medlemslande er Sverige nr. 1, Danmark nr. 2 og Finland nr. 3. Guld, sølv og bronze blev altså fordelt mellem 3 nordiske lande, som alle er kendetegnet ved en beskatning, der både relativt og absolut ligger i den højeste ende og som tilmed har en sammenlignelig erhvervsstruktur og fællestræk i deres sociale og historiske udvikling.

¹⁹ IMF, *Taxing Immovable Property* <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2013/wp13129.pdf>

²⁰ *Forsikring & Pension*, 2012

²¹ *Føderale skatter (in- og outlays) pr. stat* <http://taxfoundation.org/tax-topics/federal-taxes-paid-vs-spending-received-state>

²² *Stats- og lokale skatter* <http://taxfoundation.org/article/annual-state-local-tax-burden-ranking-2010-new-york-citizens-pay-most-alaska-least>

²³ *US unemployment, states* <http://www.statista.com/statistics/200017/state-unemployment-rate-in-the-us/>

²⁴ *European Innovation Scoreboards 2015* http://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/scoreboards/index_en.htm

Levefod er god som vejledning, den private sektors konkurrencevilkår er god som kontrol

Af uransagelige årsager har medierne hoppet med på BNP- og beskatningsvognen som indikator for et samfunds velstand. Man har helt undladt at studere opgørelser over levefod, HDI ⁽²⁵⁾ og livskvalitet ⁽²⁶⁾. Den første, også kaldet levestandard, beskæftiger sig med i hvilket omfang et individ eller et samfund får sine behov og ønsker opfyldt. Det omfatter områder som materielle goder, sundhed, klima, fysisk og psykisk miljø, adkomst til uddannelse, forventet levetid og meget mere. Hvad opgørelser over levefod ikke beskæftiger sig med er, i hvilket omfang disse værdier er erhvervet som en offentlig ydelse betalt over højere skat eller gennem højere frie midler efter lavere skat. Livskvalitet medtager de parametre som også indgår i levefod, men tilføjer hertil forhold som jobtilfredsstillelse, harmonisk familieliv, infrastrukturel bekvemmelighed m.m. Der er al grund til at forholde sig lige så kritisk over for disse 'hitlister' som alle andre listeopgørelser, ikke mindst fordi der opereres med gennemsnitstal. Og selv for et land som Danmark, med lav økonomisk ulighed, bør man ikke fæstne alt for stor lid til den eksakt angivne placering i rangordenen, men nøjes med at observere "om man ligger i den bedre ende af øvre kvartil eller nedre ende af anden kvartil". Men alligevel...

Man kan få megen morskab ud af at sammenligne opgørelser på BNP pr. capita med en tilsvarende målt på levefod (HDI). BNP er en angivelse af et lands omsætning, den fakturerede værdi i afsætningskroner, men siger intet om den indtjening som omsætningen har kastet af sig. HDI, derimod, er netop en indikation af indtjeningsevnen, for det er herfra både udgift til lønninger, udbytte til aktionærer samt re- og nyinvesteringer skal hentes. Her er valgt de 40 bedst performende lande på nominel BNP komparativt opstillet over for levefodslisten (HDI).

Nominel GDP versus HDI pr. land pr. indbygger, 2014 ⁽²⁷⁾

For at rangering af levefod som indikator ikke skal blive en sovepude, bør man selvfølgelig også have en målemetode for konkurrencekraft. At man har en høj levefod er jo ingen garanti for at man også kan fastholde den. Forbes Magazine offentliggør årligt en liste over de lande, det er mest attraktivt at gøre forretning i og placerer Danmark som nr. 1. Det er imidlertid ikke det samme som at vi har en høj konkurrencekraft. Mere at vi er liberale, kosmopolitiske, har transparente lovregler, gode uddannelsesinstitutioner, er ukorrumperede, har en stærk infrastruktur, lav kriminalitet og forurening osv. Det er da væsentligt, men kan ikke stå alene. Det er den klare opfattelse hos denne artikels forfatter, at gode afskrivningsregler og moderate selskabsskatter er langt mere effektive konkurrenceparametre end højden på vore personskatter og afgifter. Dels fordi provenuet fra selskabsbeskatningen – sammenlignet med personskatter og afgifter – alle dage vil være mangefold mindre, dels fordi effekten vil være mangefold større. Direkte investeringer i virksomheder giver nu mere ræson end troen på dynamiske effekter fra øget økonomisk råderum i husholdningerne. Først 8 år efter finanskrisens udbrud ser vi de første tegn på et begyndende forbrugsopsving – her udstilles adfærdspsykologiens virke på fortræffelig vis. Investeringer i innovation, derimod, kan hurtigt bidrage til at holde hånden under beskæftigelsen og på sigt både skabe nye arbejdspladser og øge eksporten. Det vil også være hensigtsmæssigt, om man opererede med differentierede selskabsskatter. Der er ingen grund til at skyde med spredehagl og uddele gaver til virksomheder uden fornyelsesevner. Indkapsl 'new business' i selvstændige forretningsenheder, sørg for at der er vandtætte skotter til andre koncernforbundne selskaber, frem deres virke med bedre rammevilkår. Og lad de samme benefits tilflyde de nye, selvstændige iværksættere. Opgørelser over konkurrencekraften bør flyttes væk fra organisationer som DI, DE, Dansk Landbrug og Fødevarer m.fl. og over til en uvildig 3. part med tavshedspligt. Det burde være i disse organisationers egne interesser at undgå beskyldninger om manglende uvildighed og habilitet. Opbygges beregningsmetoder efter regler accepteret af arbejdstagerne organisationer, øges gennemsigtigheden og troværdigheden, hvorved både lønpres og -dumping kan forebygges.

²⁵ Standard of living, Human Development Index, FN, 2014 https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_Human_Development_Index

²⁶ Standard of quality iflg. Numbeo http://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp

²⁷ GDP per capita, countries, Verdensbanken, 2014 [https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_\(nominal\)_per_capita](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(nominal)_per_capita)

GDP		HDI
1	Luxembourg	19
2	Norge	1
3	Qatar	32
4	Schweiz	3
5	Australien	2
6	Danmark	4
7	Sverige	14
8	Singapore	11
9	USA	8
10	Irland	6-7
11	Kuwait	48
12	Island	16
13	Holland	5
14	Østrig	23
15	Kanada	9-10
16	Finland	24
17	Tyskland	6-7
18	Belgien	21
19	UK	14
20	Frankrig	22
21	Forenede Arabiske Emirater	41
22	New Zealand	9-10
23	Brunei	31
	Hong Kong	12
25	Israel	18
26	Japan	20
27	Italien	27
28	Spanien	26
29	Sydkorea	23
30	Cypern	32

Kilde: Verdensbanken og FN. Alle 40 lande anført af Verdensbanken er også at finde på FN-listen

Sammenfatning

At økonomi ikke er en eksakt videnskab, er enhver seriøs økonom selv klar over. Desværre har denne erkendelse ikke bredt sig til menigmand, og det er der mange opportuniste, der benytter sig af. Fra politikere og tænketanke med sponsorerhæng. Til formelle aktører i finanssektoren over skyggebanks og deres lobbyister. At menigmand er nem at manipulere med, er der en logisk forklaring på: penge er et lavinteresseområde for mennesker i almindelighed og for humanister i særdeleshed. I 4 år arbejdede jeg med loyalitetsprogrammer til kunder i en af landets største pengeinstitutter og i den periode mistede pengeinstituttet flere kunder ved dødsfald end ved bankskift! (Det var dog før 2008).

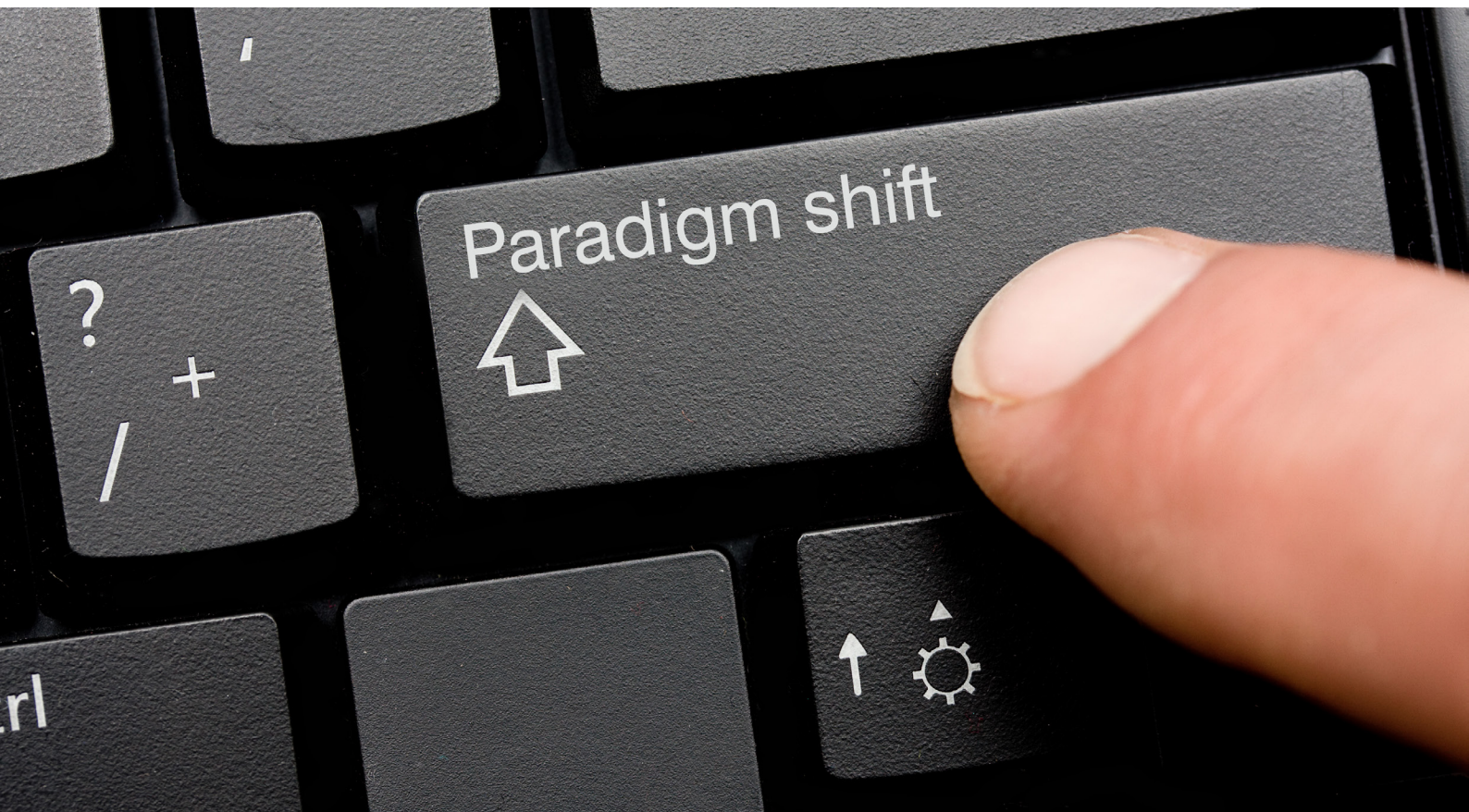
Til gengæld er det svært at finde en undskyldning for laissez faire attituden hos den 4. statsmagt. TV2 Finans har gennem årene evnet at samle en hel bataljon af ukritiske journalister. De sympatiske humanister på DR2's Deadline er kanonføde for de retoriske tal-drenge med deres "empirisk-induktive analyser". Det lyder dyrt, tænker journalisterne, hvorefter de omgående dukker hovederne. Tænk hvis DR2 havde suppleret værtsrollerne med en Chresten Sørensen? I 2014 var det mest læste indlæg i Politiken skrevet af samfundskritikeren Preben Wilhjelm. Han er slet ikke ansat på bladet og har i øvrigt rundet de 80 år. Med udnævnelsen af Anders Krab-Johansen som chefredaktør efter Leif Beck Fallesen fik Børsen ikke blot foretaget et generationsskifte, men også et holdningsskifte. Avisen gik

fra at være en bredt favnende og rummelig erhvervspublikation til at blive en neoliberal agitationsfabrik. Finanskrisen blev som høring fra den amerikanske Financial Crises Inquiry Commission dækket af tv-stationen C-SPAN. Hvorfor fik vi som borgere ikke herhjemme en lignende mulighed?

Med denne artikel har det været min hensigt at påvise, at anvendelsen af nogle af de mest anvendte termer inden for det økonomiske univers er enten forældede, mangelfulde og/eller direkte misvisende. Stærkt liberale repræsentanter fra det etablerede magtapparat kritiserer græsrodsbevægelserne for at være utopiske, uden realøkonomisk jordforbindelse. De må have overset et par væsentlige detaljer eller være i besiddelse af kollektivt hukommelsestab. Modsat den regulerede keynesianske økonomi fra 1939-1982, med ingen større børskrak, højere beskæftigelse og mindre indkomstforskelle mellem rig og fattig, skabte de nye liberalister fra 1983 og frem, med deres uregulerede friedmanske og greenspanske økonomi mindst 3 krak, medførte højere arbejdsløshed og større indkomstforskelle mellem rig og fattig. Som Viggo Hørup sagde i en tale i 1883 ⁽²⁸⁾ om dem som søgte genvalg og ord jeg her vil genbruge om tidens neoliberalister, der forveksler økonomi med ideologi: "Så har de en dobbelt Liste til deres Anbefaling, en over alt det gode, de har gjort, og en over alt det gode, de vil gøre, og den ene Liste anbefaler den anden. Men disse her holder ingen Lister, de møder med tomme Hænder, deres Historie er snart fortalt, den er nem at lære, lige så nem som Kong Olufs med Tilnavnet Hunger. Hunger hed han og Hunger var der og mer er der ikke om ham". Skulle læsere få den opfattelse at artiklen er et opgør med kapitalismen, har jeg udtrykt mig dårligt. Min hensigt har været at give et beskedent bidrag i forsøget på at redde kapitalismen fra sig selv. Fra et nationalt perspektiv går denne redningsaktion gennem EU, selv om den vej p.t. kan føles lang og trang.

Peter L. Theisen er formand for Selskabet for Fremtidsforskning.

²⁸ Ebbe Reich: Viggo Hørup - Retning til Venstre, talen i Højby

Af Ross Jackson ¹

Vejen til en bæredygtig VERDENSORDEN

Det bliver efterhånden tydeligt for flere og flere, at menneskeheden står over for sin værste krise nogensinde. Det er ikke sikkert at vi overlever i denne omgang. Risikoen er en irreversibel global opvarmning, der ikke kan standses når vi når forbi et kritisk og ukendt niveau af kumulative kuldioxid (CO₂) emissioner fra vores højt industrialiserede samfund. Men hvorfor sker der ikke noget seriøst for at løse problemet? Paradokset kan opsummeres i: De der kan, vil ikke, og de der vil, kan ikke.

De der vil, er de millioner af aktivister i civilsamfundet, der gør hvad de kan, gennem kampagner, bøger, artikler, demonstrationer og personlige livsstilændringer. Selv enkelte politiske partier, såsom Alternativet i Danmark, vil gerne gøre noget seriøst, men de er undtagelsen blandt politiske partier. Taget som helhed, er det globale civilsamfund for fragmenteret og for svagt til at fremtvinge de nødvendige foranstaltninger uden hjælp ovenfra.

De der kan, er de politiske ledere i de mest magtfulde lande, der er medlemmer af FN. COP21 i Paris i december 2015 demonstrerede en kolossal forskel mellem hvad videnskaben siger, er nødvendigt, og hvad disse ledere er villige til at binde sig til. Selv deres ikke-bindende hensigtserklæringer er for lidt. Problemer er at vores teknologiske viden har overhalet vores evner til at opfatte os selv som én stor familie her på jorden. I stedet for tænker de enkelte ledere kun i deres "nationale interesser". Desværre er disse interesser defineret i høj grad af de personer og virksomheder, som har mest glæde af en uændret status quo, nemlig en lille elite, der tilsammen kontrollerer verdens største multinationale virksomheder, og indirekte kontrollerer også de politiske ledere, i hvert fald i USA.

Spørgsmålet, som jeg stiller her er, om der overhoved findes en løsning, som nødvendigvis må indebære en eller anden form for samarbejde mellem de "top down" magthavere, der kan, og de "bottom up" aktivister, der vil. Jeg tror, der er en mulighed, som jeg vil skitsere om lidt. Men først er det nødvendigt at identificere de hovedbarrierer, der forhindrer en løsning.

Neoliberalisme

Hovedproblemet bag krisen er det dominerende neoliberale økonomiske system, der har været herskende i verden i godt 30 år, og som er godt beskrevet og kritiseret andetsteds i denne artikelsamling. Jeg vil dog påpege nogle enkelte ting, der er relevante for min problemstilling. For det første er den neoliberale økonomi ikke et økonomisk system i normal forstand, men snarere et politisk projekt promoveret af verdens meste velhavende borgere, specielt i USA. Forhenværende cheføkonom i Verdensbanken og Nobelpristager Joseph Stiglitz har sagt om neoliberalismen: "Det, der nu til dags sælges som økonomi, er i virkeligheden en ideologi eller en religion". ²

¹ Ross Jackson er økonom, formand for den almennyttige Forening Gaia Trust, og forfatter til *Occupy World Street; vejen til en værdig fremtid* (Hovedland, maj 2013). Artiklen er i høj grad baseret på bogen.

² Interview med Joseph Stiglitz, *Trend Online Zeitung* (februar 2004).

De vigtigste instrumenter til opretholdelse af denne orden er tre internationale institutioner, hvor næsten alle lande er medlemmer, men som i praksis er under kontrol af USA og dets nærmeste allierede, nemlig Den Internationale Valutafond (IMF), Verdensbanken (WB) og Verdenshandelsorganisationen (WTO). Således kan "projektet" bedst forstås som et initiativ til beskyttelse af amerikanske værdier og interesser verden over, som disse er defineret af de allerrigeste samt de største multinationale virksomheder, som de kontrollerer, der danner et netværk kendt som "korporatokratiet". EU har stort set købt teorien, selv om 30 års erfaring viser at systemet har været en katastrofe for miljøet og social lighed og ikke har givet det store flertal et bedre liv – tværtimod. Men systemet har været en kæmpe succes for bagmændene, som Occupy Bevægelsen kalder "den 1 %", der fik en enorm indkomstsstigning på 224 % i perioden 1979-2005 i USA, mens de lavestlønnede 90 % af amerikanerne kun fik en stigning på 5 %. I samme periode steg topdirektørernes lønninger i forhold til arbejderlønninger fra 40:1 i 1979 til 350:1 i 2005, næsten en ti-dobling.

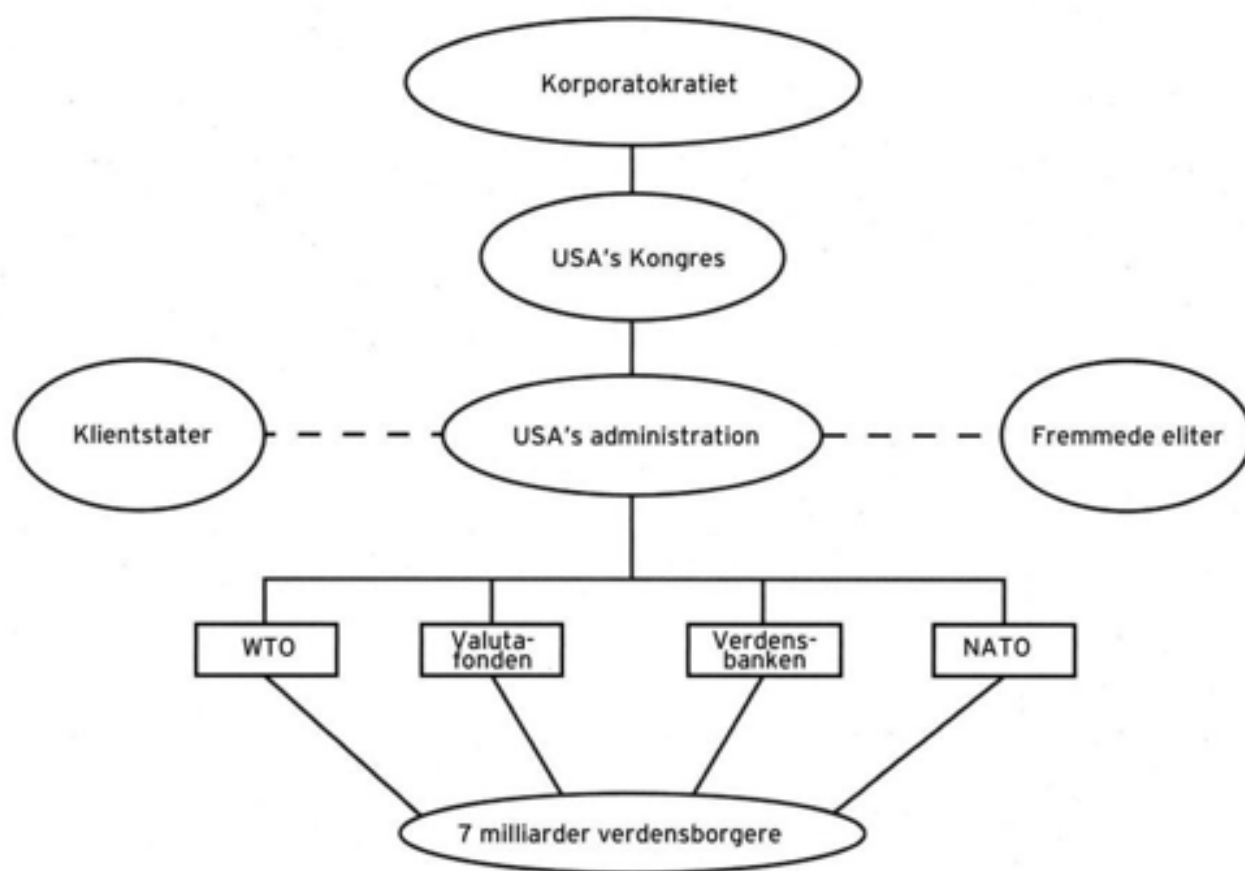
Men hvad er det for nogle mekanismer i neoliberalismen, der gør de rige rigere og resten fattigere? Der er flere. Den vigtigste er overførslen af penge og magt igennem den såkaldte "frie bevægelse" af varer og kapital. "Frie bevægelser" lyder flot som princip, men realiteten er at det er de store multinationale firmaer der får "frihed", ikke forbrugerne og slet ikke de mindre firmaer. Friheden tilhører de samme bagmænd—"den 1 %"—der har skrevet manuskriptet og som kontrollerer stort set alle de største virksomheder. De kan til enhver tid udkonkurrere de mindre firmaer, der skal overholde den lokale miljømæssige- og sociale lovgivning, og ikke har de samme politiske muskler til at forhandle fordelagtige skatteordninger. De mindre spillere bliver ikke konsulteret når politikere overvejer ny lovgivning; de kan ikke bruge "transfer pricing" og stor intra-koncern lån til at minimere skattebetaling i lande som Danmark; og de kan ikke parkere deres overskud i skattely, hvorfra de kan drive deres spekulationsforretninger skattefrit (Sensete estimat af penge i skattely: USD 21-32 billioner).

Resultatet af neoliberal økonomi er mere arbejdsløshed over hele linjen, mindre skatteindtægter, pres på velfærdsstaten og lønningerne, og underskud på statsbudgettet—et kapløb mod bunden, som kun de hæmningsløse multinationale kan vinde. Når en suveræn stat som Danmark passivt accepterer at fungere under denne neoliberale ramme, har den principielt accepteret, at vi alle sammen arbejder for "den 1 %"—også den politiske ledelse! Vi er blevet en såkaldt "konkurrencestat" i en konkurrence, som vi ikke kan vinde. For eksempel siger de danske politikere, at vi skal acceptere lavere lønninger, lavere bistand og ringere velfærd, mens vi løber hurtigere hele tiden. I USA har de rigeste samlet så stor en del af indtægterne og velstanden til sig selv, at mange i middelklassen ikke længere kan leve af en almindelig løn, et begreb der hedder "the working poor", og som nu spredes til EU. Og mange har ikke penge nok til at købe de industriprodukter, der sælges, med det resultat at hele økonomien risikere at gå i stå.

Lad mig give et par eksempler på hvorfor WTO er en af de største barrierer for en bæredygtig fremtid. Da EU besluttede at gå foran med større krav til CO2 udslip fra sine hjemmehørende virksomheder, indførte man det velkendte CO2 kvote system. Reaktionen fra de store europæiske virksomheder var at forklare EU Kommissionen, at hvis systemet blev indført som planlagt, vil de miste store markedsandele til deres udenlandske konkurrenter, der ikke skulle leve op til de samme krav. Men, siger den rationelle læser, kunne EU ikke bare indføre en fortoldning af udenlandske produkter for at ligestille parterne? Det vil også være det bedste for miljøet, og så vil andre med tiden sikkert følge EUs banebrydende initiativ og gøre det samme. I bedste fald kunne det være begyndelse til en styring af den globale opvarmning og måske endda redde menneskeheden fra sig selv? Men...uh, uh. WTO har intet miljøhensyn, kun profithensyn. At fortolde udenlandske firmaer alene på grund af en lavere miljøstandard er ikke tilladt! Resultatet var, som bekendt, at ordningen blev så udvandet at den har været stort set virkningsløs og kapløbet mod bunden kunne fortsætte med fuld fart.

En anden WTO regel er specifikt designet til at forhindre udviklingslandene i at udvikle virksomheder, der kan konkurrere med USA og EU. Reglen hedder, at intet WTO medlem kan give nogen fordel til en hjemlig industri, medmindre at det også giver samme fordel til en udenlandsk konkurrent. Men historisk set var en sådan beskyttelse af hjemlige industrier – protektionisme – den eneste måde at noget land nogensinde er blevet et konkurrencedygtigt industrisamfund. Det gælder alle – Storbritannien, USA, Japan, Kina – alle uden undtagelse! I øvrigt forhindrer denne regel ikke USA at give kæmpe tilskud til deres bomuldsindustri for at holde mere konkurrencedygtig Vestafrikansk bomuld ude af landet. Denne undtagelse (som er kun én ud af mange) var en af USA's betingelser for at gå med i WTO i 1994. Hvem siger at de samme regler skulle gælde for alle? Diagrammet forneden viser den de facto magtstruktur i verden.

Figur 1. Den nuværende globale magtstruktur

Et nyt verdensbillede

Den herskende verdensorden bygger på et verdensbillede, der adskiller mennesker fra naturen og fra hinanden, en simplificeret, mekanisk måde at forstå livet på. Naturen og andre mennesker er bare ressourcer til at udnytte til ens egen fordel. Neoliberal økonomi er en naturlig konsekvens heraf, ligesom miljøødelæggelse, større ulighed, social deroute og til syvende og sidst truslen fra den globale opvarmning er naturlige konsekvenser heraf. Et system hvor der ikke er plads til miljøbeskyttelse, ren luft, ren jord, rent vand og retfærdighed gavner ikke flertallet af menneskeheden. Et økonomisk system, der ikke giver plads til de milliarder af mennesker, som befinder sig udenfor "markedet" og som ikke har råd til at købe produkter importeret fra multinationale firmaer burde være uacceptabelt.

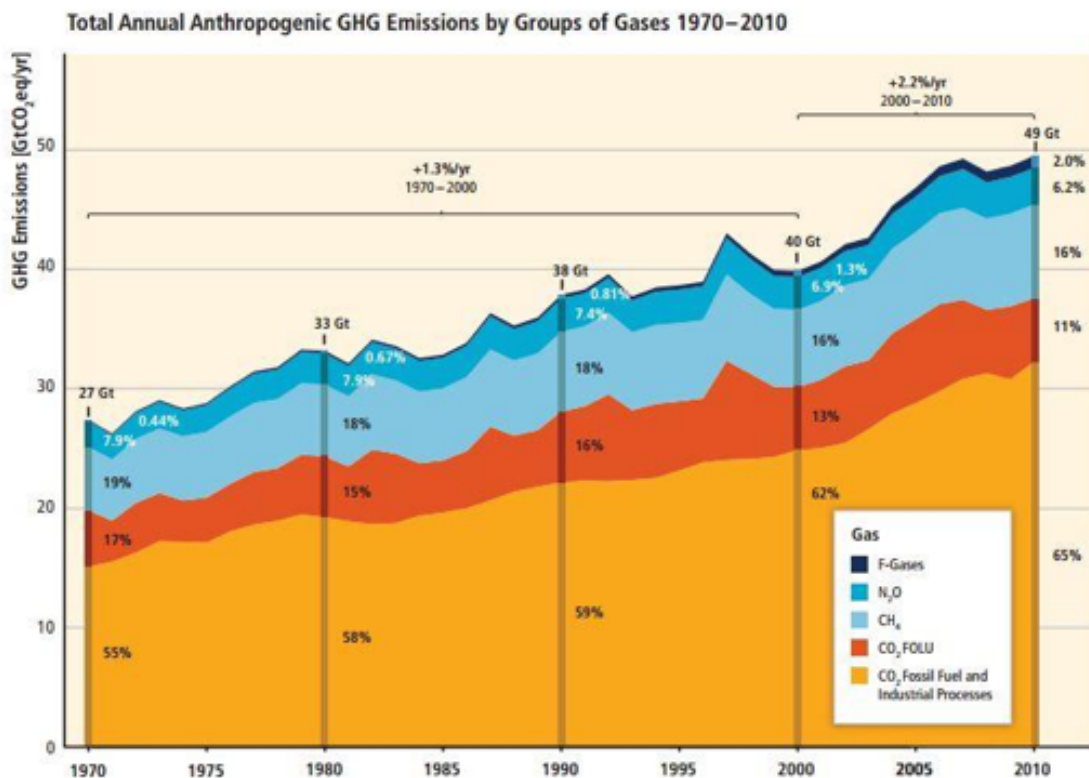
Pointet er, at et verdensbillede ikke bare er et filosofisk begreb. Det får konsekvenser i alle lag i samfundet. Derfor er vi, hvis vi vil ændre samfundet, først nødt til at ændre vores verdensbillede. Heldigvis er dette ved at ske langsomt i form af et fremspirende nyt verdensbillede, som er i sin vorden og som endnu ikke har fået et navn. Når det bliver det herskende, vil alle de ovennævnte problemer forsvinde.

Hvad karakteriserer så dette fremspirende verdensbillede og hvorledes adskiller det sig fra det gamle? For det første er det endnu ikke fuldstændig defineret, men jeg vil imidlertid forsøge alligevel. Jeg vover pelsen og siger, at den mest grundlæggende forandring fra den gamle verdensanskuelse er, at jorden anses for at være én levende organisme analog til et menneske, og jeg vil kalde den måde at se på verden som "Gaia paradigmet" efter James Lovelocks Gaia teori. Alle dele, hvad enten de er planter, dyr eller mineraler, ses som intimt forbundne og indbyrdes afhængige. Menneskeheden ses som en integreret del af naturen. Ingen dele af naturen er bedre eller ringere end andre, da alle er guddommelige og afgørende vigtige for den samlede organisme. Denne del af verdensanskuelsen har meget tilfælles med alle indfødte folks verdensanskuelser, som anser naturen for hellig. Det nye paradigme vil sandsynligvis ikke gå helt så langt, men menneskeheden vil afgjort udvise mindre overmod og mere ydmyghed overfor naturen. I modsætning til det døende verdensbillede, er denne nye i fuldstændig overensstemmelse med den moderne kvanteteori i fysik, hvor alt er indbyrdes forbundet og intet er skilt fra. En af de mest gennemgribende ændringer vil være prioriteringen af langsigtet overlevelse frem for alt andet. Hvor det døende verdensbillede fremmede materiel vækst mens den sled på den naturlige kapital – i en grad, der nu truer menneskets overlevelse – vil det nye verdensbillede bytte om på prioriteringerne, nedgradere økonomisk vækst og opgradere miljøbeskyttelse og bevarelsen af den naturlige kapital i hvad vil blive kendt som økologisk økonomi.

En alternativ verdensorden

Det overordnede mål for global regeringsførelse i en Gaianisk verden vil være at sikre den menneskelige arts overlevelse - et formål hinsides al ideologi. Dette burde være enhver global civilisations overordnede mål. Desværre gælder dette ikke for den nuværende verdensorden, som prioriterer økonomisk vækst og mere forbrug over alt andet, en populistisk politik, der sætter selve vores overlevelse på spil. For at nå dette mål i praksis vil det være nødvendigt at indføre mekanismer, som kan sikre at det globale ressourceforbrug holdes indenfor de grænser, som naturen kan genoprette - selve kernen i begrebet bæredygtighed. Det kan kun ske, hvis alle nationer samarbejder. Der skal kun én stor bagstræber til for at sabotere hele bestræbelsen og sætte hele menneskeheden i farezonen. Det er simpelthen ikke muligt at håndhæve bæredygtighed med fredelige midler, hvis ikke alle arbejder sammen. I den nuværende verdensorden har sådan et samarbejde aldrig været muligt. Man har kun prøvet delvise og frivillige ordninger såsom Kyoto protokollen og diverse hensigtserklæringer og har investeret noget i alternativ energi. Men til dato har ingen af disse forsøg formået at dæmme op for det konstant stigende CO2 udslip på ca. 2 % om året, jvf. figur 2 fra IPCCs 2014 rapport.

Der er, i princippet, adskillige måder at skabe en global struktur for regeringsførelse, som kan sikre artens overlevelse. De spænder lige fra et hensynsløst totalitært regime over en magtfuld og centraliseret verdensregering med valgte repræsentanter, til et mere decentralt multipolært regime, under en fælles beskyttende paraply. En grænseløs, homogen "frihandels" verden, der består af multinationale selskaber, global branding, og ubegrænsede kapitalbevægelser kontrolleret af en verdensregering – det gør ingen forskel om den er totalitær eller formelt valgt – er det herskende korporatokratis utopiske drøm, fordi det ville gøre det muligt for dem at opretholde deres kontrol, livsstil og dominans på bekostning af alle andre. Sådan en udemokratisk løsning ville være uacceptabel for en Gaianer, hvis samfund vil sætte en høj værdi på at leve i decentrale, forskelligartede samfund i menneskelig skala med en høj grad af lokalt demokrati.

Figur 2. Global CO₂ udslip 1970-2010

Et Gaia-samfund vil også insistere på at udviklingslandene, som anses for del af "familien", har ret til en reel udvikling, der indebærer kontrol over deres økonomier og kulturer. For en Gaianer er "småt smukt" et udtryk formuleret af økonomen Leopold Kohr, som også skrev "en småstatsverden ville ikke alene løse problemerne med social brutalitet og krig. Den ville også løse problemet med undertrykkelse og tyranni. Den ville løse alle de problemer, der kommer af magt."³ Derfor vil det tredje regeringsalternativ – en multipolær verden der består af mange små, uafhængige, samarbejdende, suveræne stater under en fælles paraply der beskytter miljøet – være den ideelle struktur i en Gaianisk verden. Det er imidlertid ikke tilstrækkeligt at beskytte miljøet uden at tage hensyn til hvordan man gør det. Her vil det Gaianiske værdisystem insistere på respekt for alle verdens borgers menneskerettigheder, for eksempel som de er defineret i FNs menneskerettighedserklæring.

Derfor vil den internationale struktur i en ideel Gaia verden være et univers af små, uafhængige suveræne stater, hvor en begrænset del af suveræniteten er afgivet til et globalt overstatsligt regeringsorgan. Den centrale myndighed vil have ret til at udstede de direktiver, den finder nødvendige for at sikre planetens langsigtede bæredygtighed og overholdelse af menneskerettighederne i alle medlemsstater. Alle andre aspekter af suveræniteten vil forblive hos de individuelle suveræne stater. På denne måde vil forskellige kulturer, med respekt for lokale præferencer og prioriteringer, kunne blomstre og udvikle sig i en struktur, der garanterer langsigtet overlevelse og grundlæggende menneskerettigheder. Sådant en overordnet struktur er uafhængig af ideologi og i stedet for dikteret af de grundlæggende præmisser: bæredygtighed og menneskerettigheder. Principielt kan en suveræn stat i Gaia-samfundet være hvad som helst fra en socialistisk stat til en kapitalistisk stat til en religiøst baseret stat, hvad som helst fra en højteknologisk industriel stat til en lavteknologisk landbrugsstat, den eneste betingelse er, at de grundlæggende regler, der garanterer bæredygtighed og menneskerettigheder, bliver respekteret.

³ Leopold Kohr, *The Breakdown of Nations* (Totnes, UK: Green Books, 2001), p.235.

I mellemtiden har vi ikke nogen ideel verden, derfor må en sådan verden ses som et langsigtet Gaiansk mål. Det vi på kort sigt kan gøre er at opbygge de institutioner, som vil gøre det muligt for sådan en Gaiansk verdensorden at udvikle sig langsomt. Forhåbentlig vil nogle nationer tage ideen til sig og vise lederskab og gøre en begyndelse hen i mod sådan en verdensorden.

De Gaianske institutioner

Det er ikke nok at ændre det gamle økonomiske system. Man er også nødt til at skrotte de institutioner, der er designet til at støtte det gamle system, nemlig WTO, Valutafonden og Verdensbanken, og erstatte dem ved nye institutioner, der støtter Gaia paradigmet.

I de følgende afsnit vil jeg ganske kort gøre rede for otte nye internationale institutioner, som jeg foreslår, og deres vigtigste funktioner. Jeg antager, at disse institutioner vil blive grundlagt af en overstatslig medlemsorganisation, som jeg herefter vil kalde for Gaiaforbundet. Alle medlemslande er nødt til at afgive suverænitet i to, og kun to områder—bæredygtighed og menneskerettigheder. I disse to områder er en central styring nødvendigt for en anstændig overlevelse. Derfor er de nye institutioner kun til for at tjene disse to funktioner. Alt andet er decentraliseret til de enkelte suveræne stater.

Den Gaianske Handelsorganisation erstatter Verdenshandelsorganisationen for medlemsstaterne. Suveræn national kontrol over al handel (for eksempel afgiftspolitik, forbud imod produkter, status som mest foretrukne nation) er nødvendig for at forhindre, at medlemsstaternes indenlandske produkter bliver underbudt af produkter importerede fra ikke-medlemmer, som har en lavere miljøstandard, så vel som for at beskytte suveræne prioriteringer og præferencer. Desuden er det nødvendigt med kontrol med kapitalbevægelser af hensyn til udviklingen af industrier med relativ fordel i udviklingslandene og for at beskytte enhver stats valutabeholdning og ejendomme imod spekulative kapitalstrømme. Dette vil også frigøre nogle valutareserver til mere produktive formål.

Den Gaianske Clearing Union har som formål at regulere og afregne international handel uden brug af national valuta, baseret på en model oprindeligt foreslået af John Maynard Keynes. Clearing Unionen vil mindske sandsynligheden for nye finanskriser, frigøre betydelige summer, der nu er bundet i valutareserver og løse den finansielle ustabilitet, som uundgåeligt forekommer, når en national valuta (for tiden den amerikanske dollar) bliver brugt som den primære kilde til likviditet og valutareserver.

Den Gaianske udviklingsbank, som erstatter Valutafondens og Verdensbankens funktioner og finansieres af de ovenfor nævnte frigjorte valutareserver – vil finansiere reel og ikke-udbytende udvikling i udviklingslandene ved hjælp af lån i lokal valuta for at puste nyt liv i lokalsamfundene, skabe arbejde, opmuntre lokal produktion af de mest grundlæggende fornødenheder – mad, energi, boliger, tekstiler og så videre, så vel som merværdiprodukter, efterhånden som de udvikler sig til bæredygtige stater.

Den Gaianske kongres – en forsamling af delegerede udpeget af regeringerne i Gaiaforbundet, er Gaiaforbundets lovgivende forsamling, hvis vedtagelser fastlægger internationale love for medlemsstaterne indenfor bæredygtighed og menneskerettigheder.

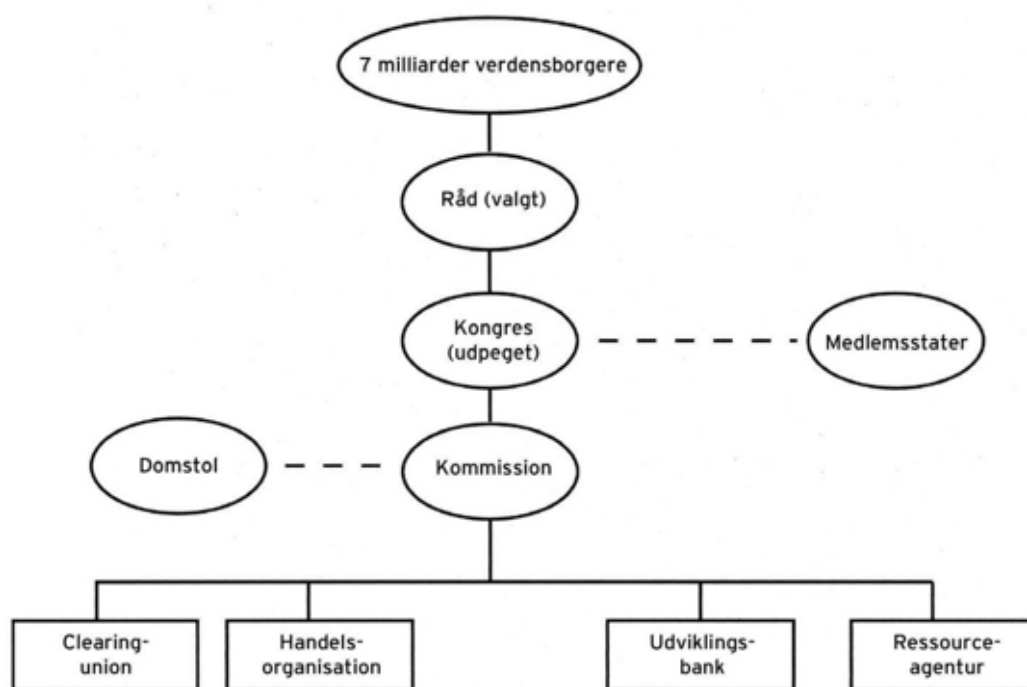
Gaiakommissionen – ledet af en generalsekretær – er Gaiaforbundets udøvende organ, der sætter kongressens vedtagelser i værk og administrerer de Gaianske institutioner.

Gaiadomstolen er Gaiaforbundets juridiske afdeling, med opgaven at fortolke Gaiansk lov.

Gaia Ressource Agentur, er en enhed under Gaiakommissionen, som har til opgave at administrere medlemmernes brug af vedvarende og ikke vedvarende ressourcer. Dette er en nødvendig funktion af hensyn til den langsigtede bæredygtighed. Det første skridt vil blive at oprette et agentur til at kontrollere den globale udledning af CO2 med en "Cap and Trade" aftale der fastsætter et bindende globalt loft på CO2 emissioner.

Gaiarådet er et lille valgt råd af "vise ældre", med magt til at underkende enhver kongres beslutning eller lov, som ikke anses for at være i planetens langsigtede interesse og at mægle i konflikter, når de anmodes derom.

Figur 3. illustrerer den overordnet magtstruktur, der er resultatet.

Udbryderstrategien

Verdens store magter, bl.a. USA, EU og Kina, vil aldrig tage initiativet til den beskrevne verdensorden, fordi den strider imod deres snævert definerede nationale interesser. Derfor må initiativet komme et andet sted fra. Min anbefalede strategi er, at Gaiaforbundet bliver realiseret igennem et samarbejde mellem en håndfuld små lande ovenfra og verdens græsrodder nedefra. Ovenfra-delen omfatter en gruppe på under ti små lande, som påtager sig ledelsesansvaret ved formelt at grundlægge Gaiaforbundet med dets otte institutioner – Gaiarådet, Gaiakongressen, Gaiakommissionen, Gaiadomstolen, Gaia Clearing Unionen, Den Gaianske Handelsorganisation, Den Gaianske Udviklingsbank og Gaia Ressource Agentur – som et alternativ til den herskende magtstruktur, i begyndelsen som en lille prototype, men en der let kan skaleres op. Når forbundet én gang er etableret vil andre nationer blive inviteret til at ansøge om medlemskab. Et initiativ taget af et lille antal suveræne stater til at danne en ny organisation med en idealistisk global motivering, som samtidig inviterer andre til at tilslutte sig, vil blive en stor verdensbegi-

venhed, som ikke kan ignoreres. Det vil være en langt mere magtfuld begivenhed end en hvilken som helst aktion fra civilsamfundet. Men stillet overfor stormagternes modstand vil det sandsynligvis kun lykkes med massiv støtte fra civilsamfundet, i særdeleshed fra et stort mindretal indenfor USA og EU.

Den første handling som grundlæggerne må foretage sig – når forhandlingerne og papirarbejdet er overstået – er formelt at bryde ud af den neoliberale fængsel ved at forlade WTO (med seks måneders varsel) deraf navnet ”udbryderstrategi”. De lande, der grundlægger Gaiaforbundet, behøver ikke at forlade Valutafonden, Verdensbanken eller FN, eftersom alle relationer med disse tre organisationer er frivillige og fortsat kan være nyttige, i hvert fald i begyndelsen. Det samme gælder regionale samarbejdsorganisationer, dog kun under den forudsætning at de ikke vil være i konflikt med Gaiaforbundets kapital-kontrol samt valuta-og handelsordninger, hvilket for eksempel vil være tilfældet i forhold til EU. WTO er anderledes, fordi den indeholder bindende mægling i konflikter og en overførsel af suverænitet, der må tages tilbage, hvis medlemmerne af Gaiaforbundet skal være selvbestemmende og herrer over deres egne økonomier og kulturelle arv. I praksis er det første skridt ikke så dramatisk, som det kunne se ud til ved første øjekast. Handelsmønstre ændrer sig ikke i løbet af en nat, men eksisterende handelsaftaler må genforhandles på et tidspunkt. Det vil naturligvis være nødvendigt med en overgangsperiode, ligesom det var for EU projektet.

Nedefra-delen kommer i spil senere i processen og er det pres, der vil komme fra NGO'erne og almindelige borgere på de politiske ledere i ikke-medlemslande, så snart Gaiaforbundet er blevet formelt sat i værk og fungerer. Nøglen til succes er demonstrationer i gaderne, hvor argumentet nedefra er enkelt og magtfuldt: ”Gaiaforbundet repræsenterer alt det vi hævder at stå for: Frihed, retfærdighed, lighed, demokrati, menneskerettigheder, selvbestemmelse og en bæredygtig fremtid for vores børn og børnebørn. HVORFOR ER VI IKKE MEDLEMMER?” Argumentet er uigen- driveligt. Målet er enkelt og let at kommunikere. Og vigtigst af alt: demonstrationerne i gaderne vil have et lokalt mål – en bindende folkeafstemning om tilslutning til Gaiaforbundet. Og de bør sove i parkerne og pladserne indtil deres forlangende bliver opfyldt. For første gang nogensinde, kan verdens NGO'er stå sammen på én sag, og vel at mærke, en sag som de kan vinde.

Hvis initiativet lanceres rigtigt burde det modtage støtte fra flertallet af verdens borgere, i nogle tilfælde i opposition til deres valgte ledere. Græsrodsstøtte er afgørende. Med tiden vil andre lande tilslutte sig, bidrage til visionen og hjælpe med at bevæge verden i retning af et ægte bæredygtigt og retfærdigt verdenssamfund. Men for at være overbevisende er det absolut nødvendigt at grundlæggerne præsenterer Gaiaforbundet for verden som en prototype på en foreslået global struktur, som er i alle verdens borgeres interesse og som kan blive skaleret op efter behov. Hvis det bare bliver endnu en international organisation, der skal fremme og beskytte grundlæggernes interesser, så vil projektet slå fejl. Grundlæggerne må understrege, at de Gaianske institutioner er bygget til at opfylde behovene i en verdensomspændende civilisation, hvis mål er bæredygtighed, selvbestemmelse, demokrati og retfærdighed, og at alle lande er velkomne til at tilslutte sig, når tiden er moden.

Jeg tror, at en gruppe af mindre lande, der arbejder sammen, har den største chance for at lykkes, fordi de har færre ambitioner og nationale dagsordener, der kunne skabe modstand, end tilfældet ville være hvis en af stormagterne, eller bare et stort udviklingsland, var blandt grundlæggerne. Og et lille antal gør naturligvis forhandlingerne meget lettere.

Ross Jackson Økonom og formand for den almennyttige Foreningen Gaia Trust

Reforming economics: Pluralism is not enough

Much of the current discussion of reforming economics focusses on the need for pluralism, particularly in teaching curricula, and very recently again on RWER. Pluralist teaching is seen as challenging, because heterodox economic ideas are diverse, have little coherence, and are to a significant extent mutually incompatible.

This theme crops up frequently in discussions on RWER. Now Cameron Murray, in the first issue of Inside, published by the Institute for Dynamic Economic Analysis, proposes to identify over-arching themes that can bring out the relationships among the various approaches. This is commendable but it will not, on its own, result in a reformed economics.

I think the perceived difficulty of teaching heterodox economics comes from expecting too much from the exercise. It will result in better-educated economists, and that is a very good thing. Breaking the academic dominance of neo-classical economics would also be a very good thing. However coherence in economics will not result from trimming and hammering existing fragmented ideas into a new box.

Coherence in economic theory will only come from deeper insights into how economies work. Newton did not propose a more general framework that could accommodate the ideas of Ptolemy, Copernicus and Kepler, with excisions of a few difficult bits. Rather, he found a deeper relationship that implied Kepler's version of Copernicus' system, and left Ptolemy's system, by comparison, clumsy, limited and inaccurate. It also explained falling apples and flying cannon balls.

Of the three main aspects of economic reform – teaching, theory and policy – the way forward is, perhaps paradoxically, most evident for policy. Theory is the most challenging. The approach to teaching can be clarified when it is considered in relation to theory and policy. Here I will address policy and teaching reform in the context of a more fundamental approach to theory.

Much current economic policy is so misguided it is not hard to identify policies that would be less harmful, and hopefully even beneficial. This comes into sharper focus if we identify some of the sources of mainstream nonsense. Beyond that first step, a more coherent and fundamental view of the operation of economies can, I will argue here, be inferred from well-known observations in conjunction with modern ideas of self-organising systems. I would identify three central follies of mainstream economics: the neoclassical general equilibrium, the neglect of

the roles of debt, money and banks, and the misuse of GDP to measure welfare. There are other follies, to be sure, but if we got these idiocies out of policy thinking the world would already be a much better place. More sensible policy approaches are already evident in broad outline, and future work can refine them.

Critiques of the neoclassical theory are plentiful, but not all of them are as fundamental as they might be, so I will summarise here my own assessment, from my book *Sack the Economists*. The assumptions required to obtain a theoretical general equilibrium are absurdly unrealistic: we must all be able to predict the future, there must be no increasing returns to scale beyond an ill-defined point of diminishing returns, we must all have complete and timely knowledge, we must not be influenced by third parties (thus excluding fashion, manipulative marketing and herd behaviour in financial markets), and so on. The predictions of the theory are also blatantly contradicted by observations of real economies.

Both theory and observation tell us real economies are unstable. Theory first: if you relax any of these assumptions, your system is likely to become unstable. This is most obvious for increasing returns to scale, which can allow the biggest firm to grow at the expense of all the others. Delayed or incomplete information implies delayed or weak feedback, which can result in overshooting instabilities. Herd behaviour exaggerates trends, also yielding overshoot, as is most obvious in financial markets. The whole point of marketing and fashion is to cause one product to “go viral”, at the expense of all others, another kind of instability. So a more realistic theory of economies will involve internal instabilities (otherwise why would neoclassicists restrict themselves with such glaringly unrealistic assumptions).

Now observation: instabilities are easy to identify in real economies. A market crash is an obvious example. The growth of one firm to dominance in a market segment is an instability so common that many market segments are dominated globally by a handful of firms, through the operation of increasing returns and other mechanisms, both economic and political, legitimate and not. Henry Ford and Microsoft are the cliché examples. The distribution of wealth tends to become highly concentrated, a form of instability. Herd behaviour in financial markets, due to following trends and rumours rather than “fundamentals”, is commonly remarked, and it drives rapid fluctuations. If your system is full of internal instabilities, there can be no general equilibrium. Without equilibrium, the neoclassical claim of optimality is lost. The fundamental consequence is that there is no basis whatsoever to conclude free markets are best. An unfettered market might yield results that are desirable and efficient, or they might be undesirable, or inefficient, or both. The central claim of the neoliberal ideology that dominates the world is lost.

A system that is full of internal instabilities will be a self-organising system, and it may be far from equilibrium all the time. Its behaviour may be simple (like the neoclassical system), not-so-simple, complex or chaotic. Evidently, given their erratic behaviour, our modern economies are in the regime of complexity or chaos. From the theoretical perspective, a complex self-organising system is a radically different beast from the gently oscillating, near equilibrium neoclassical system. Equilibrium is not a useful first approximation, to understand it you must start from a quite different place. You have to ask quite different questions about it, such as whether you can recognise general trends or “character” in its behaviour, and identify the main drivers of those trends. You also have to be humble, because a strongly interconnected system will not respond simply to interventions.

All of this means you cannot make any general claims about a “free” market, you have to look and see what it is doing. If it is doing bad things, like trashing the planet, then you need to look at the incentives that drive it to such behaviour. It is not hard to identify incentives to profit by dumping pollution or over-exploiting natural resources. Many such perverse incentives are actually due to interventions in the market (on behalf of rich sponsors). If we just got rid of subsidies to the fossil fuel industry, the world would be better off.

If removing perverse incentives (intentional or not) does not improve markets' behaviour sufficiently, then actively introducing benign incentives may be advisable. A cap-and-trade scheme for reducing greenhouse gas emissions is an example.

Thus, despite the perhaps-daunting conclusion that economies are complex systems, improved policy approaches are readily evident. We already intervene a lot in economies, we just do it incoherently, guiltily, or for perverse ends. If we intervened more coherently and with a clearer vision, we might find our world improves with amazing speed. At the very least, we would be better off if we stopped accelerating toward a precipice.

The role of academic economics in this conception will be to refine and better quantify the ideas just outlined. Old questions will recede and new questions come to the fore. Thus, it is important to clarify which are the most important feedbacks in the system, and which behaviours they most influence, and that will be a large and continuing task. Questions like "Why do firms exist?" are secondary, until more basic things are sorted out. Questions like "What is my optimal investment strategy for the next fifty years?" become irrelevant.

There are already some strongly developing correctives to the second major folly of mainstream economics, the neglect of debt, money and banks, both commercial and central. Commercial banks and other private financial institutions generate money and debt endogenously to the system. A number of prominent people identified the role of excessive debt in the Global Financial Crisis (or Great Recession) starting in 2007. Steve Keen has perhaps the best-developed theory of how debt renders a whole economy dynamically unstable. I have given a very simple but instructive model of how a weakly restrained debt build up can lead to overshoot and crash.

The other major institutions involved with money and debt are the central banks. The group promoting Modern Money Theory has shown that the operations of central banks are almost the opposite of the intuitions of most economists and politicians. J. D. Alt's explanations in *Diagrams and Dollars* are the easiest to follow. They argue, for example, that the role of taxes is not primarily to balance a budget, but to "pull" the circulation of official money, which the central banks produce. A government with money-creating power can never go broke, and never default on its debts. Nor need "printing money" yield ruinous inflation unless the economy is already at full capacity, which is certainly not true in the post-GFC world. They fully expose the folly of austerity policies, which exacerbate recession and depression.

The third major mainstream folly is the misuse of the GDP to measure the overall welfare of a society. This misuse grossly distorts our priorities. Things that involve money are promoted, while the many good things that do not involve money are neglected or disparaged. Anything that involves money counts as a positive, even cleaning up pollution, recovering from a natural disaster, or suffering the consequences of ill health or a car crash. There is a well-developed, unholy and unspoken alliance between unscrupulous businesses and politicians to promote anything that involves money, no matter how destructive, because it simultaneously increases the firms' profits and the GDP. The drive to endlessly increase the GDP is destroying the planet.

There are well-developed alternatives to the GDP that could be quickly deployed. They involve balance sheets: positives, negatives and a net benefit. Some yield one number, like the Genuine Progress Indicator, others three numbers, like triple bottom line, and yet others may not be reduced to simple numbers, like reports on the state of society or the natural environment, and whether or not they are improving.

Thus broad policy alternatives to mainstream doctrines are readily identifiable, to manage markets, to manage banks, money and debt, and to measure or characterise the effects of policies. Other aspects of the economy can also be addressed without a lot of theory, such as promoting more responsible forms of collective ownership than corporations, and promoting business models that strengthen beneficial market feedbacks.

How economics is to be taught is still somewhat challenging, but the framework just outlined clarifies an approach. The new ideas can be taught, and in fact taught more readily, because they are not as highly elaborated as the neoclassical theory. One reason neoclassicism now dominates curricula is that it requires the mastery of difficult mathematics applied to a great many aspects of the imaginary neoclassical world. These can all be dispensed with, and the new ideas taught more readily and quickly.

(As a scientist, a non-economist, I observe among some heterodox economists a tendency to think that any replacement of neoclassical economics will necessarily have to be highly developed mathematically. In fact much economic management relies on experience and qualitative assessments, because neoclassical models have little to say about much of the economy, like banks, and because the inadequacy of the neoclassical theory is recognised in practice, if not commonly admitted or articulated. Also, when economies are understood as complex systems, there is a limit, a kind of uncertainty principle, to how much quantification is useful. This is because such systems are not predictable in intimate detail, but only in general trends and character, like climate, or animals. Thus the lack of a theory as highly elaborated as the neoclassical theory is not a problem.)

The difficulty Murray addresses is that non-neoclassical economics comprises many distinct schools that are diverse and not uncommonly incompatible with each other. No doubt there is much of value that can be carried over into a new, more integrated economics, and over time much else might be discarded. I am no expert in all of that, except to note that many habits of thought from old schools and paradigms will need to be let go, and that is not easy.

In the context developed here, the existing schools of thought can be sensibly taught the way the history of economics is taught. Murray's proposal to identify over-arching domains that can bring some coherence to this teaching is certainly constructive, but it does not change the nature of the exercise, which is still more like history. As I have already argued, pluralism, on its own, will not generate a new and coherent economics.

Coherence will only be brought to economics when a sufficiently fundamental insight is identified. I have argued above that recognising economies as complex self-organising systems is such an insight. How well this hypothesis serves to make sense of economies can be explored and debated. It may be supported, or it may be superseded, but for now it brings more coherence to understanding economies and is therefore a useful framework both for teaching economics and for further research.

Though some may recoil from mention of the "s" word, this is just how science proceeds to improve our understanding of the world. Newton gave us an insight into the motions of falling apples and orbiting planets. Subsequently Einstein gave us a more accurate and more general insight into how gravity works. Nevertheless Newton's version was, and remains, very useful.

To those who are not comfortable with the idea that economics can be a science I would offer several observations. First, modern science is moving beyond the reductionist clockwork universe of Descartes. The power of systems theory is that it can be holistic: it can embrace living things without killing them, and we can understand more about them without pretending they are predictable, determinist automatons. (Indeed that pretence is a central deficiency of neoclassicism.) There is room for free will.

Second, there are such things as historical sciences. In my own field of Earth science, we cannot run experiments with alternative Earths. We must make do with evidence from the remote past or the remote interior, but it is still possible to pose hypotheses and test them for consistency with observations. The Earth is rather messy and the details of its development are affected by myriad details, but it is still possible to gain a broad understanding of its development. Human societies are even messier and more erratic, but historians and social scientists are still able to draw out coherent broad narratives.

Third, mathematics can be useful, but it is not science. Mathematics is a tool that is sometimes useful in science. Sometimes it is appropriate to use elaborate mathematics, or to work at high precision, but in other contexts a rough estimate using simple algebra may yield important insight. Many neoclassical economists seem to believe that sophisticated mathematics makes their work scientific, but neoclassical economics is pseudo-science: it is a system of belief, with no useful relevance to the observable world, dressed up in mathematics to look like science. Just because neoclassical economics abuses mathematics does not mean mathematics has no place in economics. Fourth, only in some fields, like experimental physics, is the point of science to make accurate predictions of the future. In the historical and living sciences the point is to gain broad understanding of how something works, without expecting to predict what will happen next. Market crashes, in their nature, will not yield to accurate predictions of when they will occur. However if we can better identify the conditions under which they are likely and adjust things so they are less likely, then economics can be extremely useful and beneficial.

Fifth, if the point of economics is to give us useful guidance on how real economies work, and if some ideas are abandoned because they don't fit what we can see, then to my understanding it is science, in the most general sense. If you don't agree with my semantics, but you agree we are trying to elicit useful guidance about the observable world, then let's not get hung up on the semantics, let's just get on with it.

Affant extent mutually incompatible

This theme crops up frequently in discussions on RWER. Now Cameron Murray, in the first issue of Inside, published by the Institute for Dynamic Economic Analysis, proposes to identify over-arching themes that can bring out the relationships among the various approaches. This is commendable but it will not, on its own, result in a reformed economics.

I think the perceived difficulty of teaching heterodox economics comes from expecting too much from the exercise. It will result in better-educated economists, and that is a very good thing. Breaking the academic dominance of neo-classical economics would also be a very good thing. However coherence in economics will not result from trimming and hammering existing fragmented ideas into a new box.

Coherence in economic theory will only come from deeper insights into how economies work. Newton did not propose a more general framework that could accommodate the ideas of Ptolemy, Copernicus and Kepler, with excisions of a few difficult bits. Rather, he found a deeper relationship that implied Kepler's version of Copernicus' system, and left Ptolemy's system, by comparison, clumsy, limited and inaccurate. It also explained falling apples and flying cannon balls.

Of the three main aspects of economic reform – teaching, theory and policy – the way forward is, perhaps paradoxically, most evident for policy. Theory is the most challenging. The approach to teaching can be clarified when it is considered in relation to theory and policy. Here I will address policy and teaching reform in the context of a more fundamental approach to theory.

Much current economic policy is so misguided it is not hard to identify policies that would be less harmful, and hopefully even beneficial. This comes into sharper focus if we identify some of the sources of mainstream nonsense. Beyond that first step, a more coherent and fundamental view of the operation of economies can, I will argue here, be inferred from well-known observations in conjunction with modern ideas of self-organising systems. I would identify three central follies of mainstream economics: the neoclassical general equilibrium, the neglect of the roles of debt, money and banks, and the misuse of GDP to measure welfare. There are other follies, to be sure, but if we got these idiocies out of policy thinking the world would already be a much better place. More sensible policy approaches are already evident in broad outline, and future work can refine them.

Critiques of the neoclassical theory are plentiful, but not all of them are as fundamental as they might be, so I will summarise here my own assessment, from my book *Sack the Economists*. The assumptions required to obtain a theoretical general equilibrium are absurdly unrealistic: we must all be able to predict the future, there must be no increasing returns to scale beyond an ill-defined point of diminishing returns, we must all have complete and timely knowledge, we must not be influenced by third parties (thus excluding fashion, manipulative marketing and herd behaviour in financial markets), and so on. The predictions of the theory are also blatantly contradicted by observations of real economies.

Both theory and observation tell us real economies are unstable. Theory first: if you relax any of these assumptions, your system is likely to become unstable. This is most obvious for increasing returns to scale, which can allow the biggest firm to grow at the expense of all the others. Delayed or incomplete information implies delayed or weak feedback, which can result in overshooting instabilities. Herd behaviour exaggerates trends, also yielding overshoot, as is most obvious in financial markets. The whole point of marketing and fashion is to cause one product to “go viral”, at the expense of all others, another kind of instability. So a more realistic theory of economies will involve internal instabilities (otherwise why would neoclassicists restrict themselves with such glaringly unrealistic assumptions).

Now observation: instabilities are easy to identify in real economies. A market crash is an obvious example. The growth of one firm to dominance in a market segment is an instability so common that many market segments are dominated globally by a handful of firms, through the operation of increasing returns and other mechanisms, both economic and political, legitimate and not. Henry Ford and Microsoft are the cliché examples. The distribution of wealth tends to become highly concentrated, a form of instability. Herd behaviour in financial markets, due to following trends and rumours rather than “fundamentals”, is commonly remarked, and it drives rapid fluctuations. If your system is full of internal instabilities, there can be no general equilibrium. Without equilibrium, the neoclassical claim of optimality is lost. The fundamental consequence is that there is no basis whatsoever to conclude free markets are best. An unfettered market might yield results that are desirable and efficient, or they might be undesirable, or inefficient, or both. The central claim of the neoliberal ideology that dominates the world is lost. A system that is full of internal instabilities will be a self-organising system, and it may be far from equilibrium all the time. Its behaviour may be simple (like the neoclassical system), not-so-simple, complex or chaotic. Evidently, given their erratic behaviour, our modern economies are in the regime of complexity or chaos. From the theoretical perspective, a complex self-organising system is a radically different beast from the gently oscillating, near equilibrium neoclassical system. Equilibrium is not a useful first approximation, to understand it you must start from a quite different place. You have to ask quite different questions about it, such as whether you can recognise general trends or “character” in its behaviour, and identify the main drivers of those trends. You also have to be humble, because a strongly interconnected system will not respond simply to interventions.

All of this means you cannot make any general claims about a “free” market, you have to look and see what it is doing. If it is doing bad things, like trashing the planet, then you need to look at the incentives that drive it to such behaviour. It is not hard to identify incentives to profit by dumping pollution or over-exploiting natural resources. Many such perverse incentives are actually due to interventions in the market (on behalf of rich sponsors). If we just got rid of subsidies to the fossil fuel industry, the world would be better off.

If removing perverse incentives (intentional or not) does not improve markets’ behaviour sufficiently, then actively introducing benign incentives may be advisable. A cap-and-trade scheme for reducing greenhouse gas emissions is an example.

Thus, despite the perhaps-daunting conclusion that economies are complex systems, improved policy approaches are readily evident. We already intervene a lot in economies, we just do it incoherently, guiltily, or for perverse ends. If we intervened more coherently and with a clearer vision, we might find our world improves with amazing speed. At the very least, we would be better off if we stopped accelerating toward a precipice.

The role of academic economics in this conception will be to refine and better quantify the ideas just outlined. Old questions will recede and new questions come to the fore. Thus, it is important to clarify which are the most important feedbacks in the system, and which behaviours they most influence, and that will be a large and continuing task. Questions like “Why do firms exist?” are secondary, until more basic things are sorted out. Questions like “What is my optimal investment strategy for the next fifty years?” become irrelevant.

There are already some strongly developing correctives to the second major folly of mainstream economics, the neglect of debt, money and banks, both commercial and central. Commercial banks and other private financial institutions generate money and debt endogenously to the system. A number of prominent people identified the role of excessive debt in the Global Financial Crisis (or Great Recession) starting in 2007. Steve Keen has perhaps the best-developed theory of how debt renders a whole economy dynamically unstable. I have given a very simple but instructive model of how a weakly restrained debt build up can lead to overshoot and crash.

The other major institutions involved with money and debt are the central banks. The group promoting Modern Money Theory has shown that the operations of central banks are almost the opposite of the intuitions of most economists and politicians. J. D. Alt’s explanations in *Diagrams and Dollars* are the easiest to follow. They argue, for example, that the role of taxes is not primarily to balance a budget, but to “pull” the circulation of official money, which the central banks produce. A government with money-creating power can never go broke, and never default on its debts. Nor need “printing money” yield ruinous inflation unless the economy is already at full capacity, which is certainly not true in the post-GFC world. They fully expose the folly of austerity policies, which exacerbate recession and depression.

The third major mainstream folly is the misuse of the GDP to measure the overall welfare of a society. This misuse grossly distorts our priorities. Things that involve money are promoted, while the many good things that do not involve money are neglected or disparaged. Anything that involves money counts as a positive, even cleaning up pollution, recovering from a natural disaster, or suffering the consequences of ill health or a car crash. There is a well-developed, unholy and unspoken alliance between unscrupulous businesses and politicians to promote anything that involves money, no matter how destructive, because it simultaneously increases the firms’ profits and the GDP. The drive to endlessly increase the GDP is destroying the planet.

There are well-developed alternatives to the GDP that could be quickly deployed. They involve balance sheets: positives, negatives and a net benefit. Some yield one number, like the Genuine Progress Indicator, others three numbers, like triple bottom line, and yet others may not be reduced to simple numbers, like reports on the state of society or the natural environment, and whether or not they are improving.

Thus broad policy alternatives to mainstream doctrines are readily identifiable, to manage markets, to manage banks, money and debt, and to measure or characterise the effects of policies. Other aspects of the economy can also be addressed without a lot of theory, such as promoting more responsible forms of collective ownership than corporations, and promoting business models that strengthen beneficial market feedbacks.

How economics is to be taught is still somewhat challenging, but the framework just outlined clarifies an approach. The new ideas can be taught, and in fact taught more readily, because they are not as highly elaborated as the neoclassical theory. One reason neoclassicism now dominates curricula is that it requires the mastery of difficult mathematics applied to a great many aspects of the imaginary neoclassical world. These can all be dispensed with, and the new ideas taught more readily and quickly.

(As a scientist, a non-economist, I observe among some heterodox economists a tendency to think that any replacement of neoclassical economics will necessarily have to be highly developed mathematically. In fact much economic management relies on experience and qualitative assessments, because neoclassical models have little to say about much of the economy, like banks, and because the inadequacy of the neoclassical theory is recognised in practice, if not commonly admitted or articulated. Also, when economies are understood as complex systems, there is a limit, a kind of uncertainty principle, to how much quantification is useful. This is because such systems are not predictable in intimate detail, but only in general trends and character, like climate, or animals. Thus the lack of a theory as highly elaborated as the neoclassical theory is not a problem.)

The difficulty Murray addresses is that non-neoclassical economics comprises many distinct schools that are diverse and not uncommonly incompatible with each other. No doubt there is much of value that can be carried over into a new, more integrated economics, and over time much else might be discarded. I am no expert in all of that, except to note that many habits of thought from old schools and paradigms will need to be let go, and that is not easy.

In the context developed here, the existing schools of thought can be sensibly taught the way the history of economics is taught. Murray's proposal to identify over-arching domains that can bring some coherence to this teaching is certainly constructive, but it does not change the nature of the exercise, which is still more like history. As I have already argued, pluralism, on its own, will not generate a new and coherent economics.

Coherence will only be brought to economics when a sufficiently fundamental insight is identified. I have argued above that recognising economies as complex self-organising systems is such an insight. How well this hypothesis serves to make sense of economies can be explored and debated. It may be supported, or it may be superseded, but for now it brings more coherence to understanding economies and is therefore a useful framework both for teaching economics and for further research.

Though some may recoil from mention of the "s" word, this is just how science proceeds to improve our understanding of the world. Newton gave us an insight into the motions of falling apples and orbiting planets. Subsequently Einstein gave us a more accurate and more general insight into how gravity works. Nevertheless Newton's version was, and remains, very useful.

To those who are not comfortable with the idea that economics can be a science I would offer several observations. First, modern science is moving beyond the reductionist clockwork universe of Descartes. The power of systems theory is that it can be holistic: it can embrace living things without killing them, and we can understand more about them without pretending they are predictable, determinist automatons. (Indeed that pretence is a central deficiency of neoclassicism.) There is room for free will.

Second, there are such things as historical sciences. In my own field of Earth science, we cannot run experiments with alternative Earths. We must make do with evidence from the remote past or the remote interior, but it is still possible to pose hypotheses and test them for consistency with observations. The Earth is rather messy and the details of its development are affected by myriad details, but it is still possible to gain a broad understanding of its development. Human societies are even messier and more erratic, but historians and social scientists are still able to draw out coherent broad narratives.

Third, mathematics can be useful, but it is not science. Mathematics is a tool that is sometimes useful in science. Sometimes it is appropriate to use elaborate mathematics, or to work at high precision, but in other contexts a rough estimate using simple algebra may yield important insight. Many neoclassical economists seem to believe that sophisticated mathematics makes their work scientific, but neoclassical economics is pseudo-science: it is a system of belief, with no useful relevance to the observable world, dressed up in mathematics to look like science. Just because neoclassical economics abuses mathematics does not mean mathematics has no place in economics. Fourth, only in some fields, like experimental physics, is the point of science to make accurate predictions of the future. In the historical and living sciences the point is to gain broad understanding of how something works, without expecting to predict what will happen next. Market crashes, in their nature, will not yield to accurate predictions of when they will occur. However if we can better identify the conditions under which they are likely and adjust things so they are less likely, then economics can be extremely useful and beneficial.

Fifth, if the point of economics is to give us useful guidance on how real economies work, and if some ideas are abandoned because they don't fit what we can see, then to my understanding it is science, in the most general sense. If you don't agree with my semantics, but you agree we are trying to elicit useful guidance about the observable world, then let's not get hung up on the semantics, let's just get on with it.

Davies, Geoff Dr., Senior Fellow i geofysik ved Research School of Earth Sciences, The Australian National University

*Artiklen fra G. Davies er før publiceret på Real-World Economics Review; her kan man også finde links:
<https://rwer.wordpress.com/2014/12/05/reforming-economics-pluralism-is-not-enough/>*